

מפקד אוכלוסין

מקובל לומר שבעת החדשה הכנסייה היא שערכה את מפקד האוכלוסין הראשון, כאשר פרסמה בשנת 1662 ספר המונה את מספר הנפטרים בלונדון. סמוך לכך נערכו מפקדים נוספים כדי לקבוע כמה קולות צריך לקבל כל ציר כדי להיבחר לאספה המקומית. יוזמות אלה לא עברו בשתיקה. נציגים רבים בפרלמנט האנגלי, שהתכנס בלונדון באותה שעה, התנגדו למפקד, משלוש סיבות: (א) מפקד עלול לגלות לאויב נקודות תורפה; (ב) מפקד עלול לגרום לאיבוד חירות האזרח; (ג) מפקד עלול לגרום למגפה, כפי שקרה לדוד (ויובא להלן). אך למרות הכול, המפקדים יצאו לדרך. בסוף המאה ה-19 הפכו האמריקאים מכונות אריגה בעלות מחטים חשמליות למכונות חישוב, צירפו להן כרטיסי ניקוב, וסימנו בעזרת נקבים את המידע שהתקבל מהמפקד. כך, בפעם הראשונה, הצליחו לעבד נתונים המוניים בעזרת מחשב; לולא כן, היה עיבוד הנתונים עלול להימשך שנים ארוכות. מאז ימי בראשית אלו, מפקד האוכלוסין אינו עוד רשות אלא חובה. האו"ם קבע כי על כל מדינה החברה בארגון לערוך מפקד אוכלוסין במחזור שנע בין חמש לעשר שנים. לפיכך, מספר המדינות הפוקדות מגיע כיום לכמאתיים מדינות ויותר. מדינות אפריקה ומדינות מתפתחות רבות נדרשו לערוך מפקדים כדי שאפשר יהיה לדעת כמה היא אוכלוסיית העולם. המפקדים אפשרו לקבוע, שבמאה שעברה אוכלוסיית העולם גדלה משני מיליארד נפש בשנות השישים, לארבעה מיליארד נפש בסוף שנות השמונים.

א. תועליות המפקד

מיותר לומר שהאינטרס בעריכתו של מפקד אוכלוסין אינו רק אוניברסלי אלא גם לוקלי. לכל מדינה כשלעצמה יש עניין לערוך מפקד.

ספירת התושבים בידי הממשלה, מאפשרת לה לאסוף מידע שיעזור לה בפעולותיה ובתכנון מהלכיה. אם בעבר היו עורכים מפקדים רק כדי לבדוק כמה מונה האוכלוסייה הנפקדת, הרי שכיום הממשלה לא רק מונה את מספר האנשים במדינה אלא גם מבקשת נתונים רבים נוספים, מעבדת אותם ואף מפיצה אותם. ניתוח סטטיסטי של הנתונים שהמפקד מספק מסייע בתכנון דמוגרפי-אורבני: היכן כדאי להקים בתי-ספר ומבני תעשייה, מה הם מקורות ההכנסה של האנשים, סלילת כבישים ומחלפים, נפח תעבורה, הקמת בתי חולים וכו'.

מאז כינונה של מדינת ישראל ועד עתה, נערכו בה שישה מפקדי אוכלוסין.³⁹² בשנת 1948 נערך המפקד הראשון, תחת השם "מרשם התושבים";³⁹³ בשנת 1961 נערך "מפקד האוכלוסין והדיר" בשנת 1972 נערך מפקד שלישי; בשנת 1983 נערך מפקד רביעי; בשנת 1995 נערך מפקד חמישי; בשנת 2008 נערך מפקד שישי - האחרון לפי שעה. "מפקד האוכלוסין והדיר" הוא מאגר הנתונים הגדול ביותר על האוכלוסייה בישראל. אצורים בו נתונים על גודל האוכלוסייה ועל גודל משקי הבית, על תכונותיה הדמוגרפיות, החברתיות והכלכליות, ברמה כלל ארצית, ברמה אזורית וכן ברמות גיאוגרפיות מצומצמות

את כל התושבים". כלומר, גם אם היה מקום להתיר את מפקד 1948, יתכן שהדבר הותר רק בשעתו, חד-פעמית, בשל נסיבות ייחודיות, ואם כך אזי יתכן שמכך אין להסיק היתר למפקדים נוספים. וראה להלן הערה 435. אגב, מעניין לציין את תיאורו, שם עמ' קלח: "בראשית תכנון המפקד פניתי לשר הפנים של ממשלת ישראל מר חיים משה שפירא להעירו על הדבר, ואף הצעתי לו הצעות (כגון למנות על ידי תרומה קטנה של כל אחד לצרכי צדקה...) אך לא זכיתי לשום תשובה, אף על פי שכל המפקד עומד תחת סמכותו הבלעדית של שר הפנים

392. קדמו לכך מפקדי אוכלוסין בתקופה העות'מאנית (1884, 1905, 1911, 1915) ובתקופת המנדט (1922, 1931). היישוב היהודי כשלעצמו פקד את האוכלוסייה היהודית בשנת 1939.

393. ככלל, הדיונים ההלכתיים נערכו באופן דומה ביחס לכל המפקדים, אך עיין בספר עלה יונה לרב יונה מרצבך, עמ' קלו, שביחס למפקד תשכ"א (1961) כתב: "... ואינו דומה הדבר לאותו מפקד כעין זה שהיה בתחילת קום המדינה, שאז אחרי שהאנגלים עזבו את הארץ ולא השאירו מסמכים, נחוץ ודחוף היה פעם אחת לרשום

ומפורטות. החוק³⁹⁴ קובע כי ראש הממשלה רשאי - בהתייעצות עם הסטטיסטיקן הראשי ועם המועצה - להורות בצו על עריכת מפקד של כלל האוכלוסייה, או של חלק ממנה, בכל המדינה או בחלק ממנה. ראש הממשלה קובע את מועד המפקד, את הנושאים שישאלו, מי יפקדו, מי ישיבו על השאלונים וכיו"ב. הממצאים מתייחסים לאוכלוסייה ולדירה, לכניסה לישראל וליציאה ממנה, לדמוגרפיה ולבריאות, לחברה ולחינוך, למסחר ולשיווק, ליבוא ולייצוא, למחירים של מצרכים, מקרקעין וניירות ערך, למחירים סיטונאיים וקמעונאיים, למלאכה ולתעשייה, להפקה ולייצור, להכנסות ולהשתכרויות, לשכר עבודה, לשעותיה ולתנאיה, לבחינת מצב התעסוקה, האבטלה ומצבת עובדים, למעקב אחר הפרעות וסכסוכים בעבודה, לפגיעות, לתאונות ולפיצויים, לבנקאות ולכספים, לתחבורה ולתקשורת ביבשה, במים ובאוויר, ועוד.

ההתפקדות היא חובה. כל אדם שהפקודה מתירה לדרוש ממנו פרטים לשם המפקד, חייב למלא ולספק - לפי מיטב ידיעתו - את הפרטים שבכל שאלון לפי ההוראות המצורפות אליו או הנוגעות לו. המתפקד חייב לענות על כל שאלה שישאל אותו הסטטיסטיקן או עובד מוסמך, ובלבד שהמידע דרוש לסטטיסטיקה שאיסופה הותר.

כאמור, העולם הנאור מקיים זה כבר שנים רבות מאוד מפקדי אוכלוסין. למרות זאת, ולמרבה הפלא, כמעט שלא מצאנו התייחסות פסיקתית משמעותית לנושא זה, עד לכינונה של מדינת ישראל.³⁹⁵ שתיקתם של

האוכלוסין", תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 327-336. רבים מהפסקים נכתבו בשנת תשכ"א לרגל מפקד אוכלוסין מקיף שנערך באותה שנה. מטבע הדברים פורסמו מאז התייחסויות רבות נוספות, ומזה ומזה לא הנחנו ידינו בניתוח הגישות השונות, להלן. וראו ר"ש דיכובסקי, "מיפקד האוכלוסין בראי ההלכה", הצפה, כ"ד בסיון תשל"ב, עמ' 3; רנ"צ פרידמן, "מספר ומנין תושבי המדינה לאור ההלכה", נועם טז, עמ' פד-פט; רמ"מ כשר, "מנין תושבי מדינת ישראל",

והקולר תלוי בצוארו".
394. על הוראות המפקד, ראו פקודת הסטטיסטיקה [נוסח חדש], תשל"ב-1972, פורסמה בדיני מדינת ישראל, נוסח חדש 42, כ"ה בניסן התשל"ב, 9 באפריל 1972, עמ' 500, תוקנה בספר חוקים 908, ז' באב התשל"ח, 10 באוגוסט 1978, עמ' 102.
395. לרגל מפקד האוכלוסין הרביעי, זה שנערך כאמור בשנת 1983 (תשמ"ג), פרסם רי"ב רודיק רשימה ביבליוגרפית שעניינה סקירת ההכרעות בסוגיית "מפקד

הפוסקים הרבים שחיו בארצות הפוקדות מזה, ועשרות ההתייחסויות הפסיקתיות מאז כינונה של מדינת ישראל מזה, ודאי אומרות דרשני: וכי סוגיה זו "תלויה בארץ"?!
 הטיעון שהמפקד בחו"ל נעשה בידי נכרים שאינם אסורים בכך, כמו גם הטיעון שבחו"ל גם נכרים נכללים במניין, אינם מספקים, וזאת משלושה נימוקים: ראשית, כפי שנראה בהמשך, על המתפקד שלא כדין מוטלת חובת התנגדות למנייתו; שנית, ספק אם בהכללת נכרים יש כדי להיפטר מאיסור, כפי שניווכח בהמשך; ושלישית, טיעון זה לא צוין על ידי

המחנה החרדי: קוראי עונג ב (מרחשון תשנ"ו), עמ' ח-י; רא"ח אייזנשטיין, "מנין בני ישראל", תפארת ישראל לז (תשנ"ו), עמ' 20-27; רח"ד הלוי, "מיפקד אוכלוסין בהלכה", הצפה, כ"א באדר א תשנ"ז, עמ' 7; מ"מ בן-דב, "מיפקד בני ישראל והסכנה שבו", סיני קיט (תשנ"ז), עמ' קפז-קצא; ר"א וייל, "מיפקד אוכלוסין", ממעין מחולה 1 (תשנ"ו), עמ' 16-23; רא"פ ברייער, "מניין בני ישראל", המחנה החרדי, כ"ט בניסן תש"ס, עמ' 24-25; ר"ג אבערלאנדער, "האם חל איסור מניית בני ישראל על מיפקד אוכלוסין", אור ישראל (מאנסי) ס (טו, ד), עמ' יח-כז; ר"מ הכהן טרעגער, "האם מותר לכתוב שמות אנשי ביתו לצורך המדינה שמונים התושבים", שם, עמ' כח-לא; ר"א וייס, מנחת אשר, במדבר, א; רב"צ נשר, אבן פינה, ב, קפז; רא"ש מאיר, שירת יהודה, ירושלים תשע"ב, לפרשת במדבר; שו"ת חדוות יעקב, יו"ד סי' כד אות יב; מורשה ג, עמ' 85 ואילך, ועוד; וראה ר"נ בר-אילן, משטר ומדינה ע"פ התורה, רחובות תשס"ז, א, עמ' 313-314: על הנהוג בעולם ועל החשיבות שבעריכת מפקד אוכלוסין.

שם, עמ' צ-ק; רמ"ל זק"ש, זמנים, סי' עט, עמ' שס; רא"י אונטרמן, שבט מיהודה - מכתב יד, ירושלים תשנ"ג, עמ' שסז-שסח, ושם גם על החלטת הרבנות הראשית בשנת תשל"ב - ראה להלן; ר"ח קנייבסקי (על דעת אביו), המודיע, ד' בסיון תשמ"ג, עמ' ג; ר"מ אליהו ור"א שפירא, הצפה, י"א בסיון תשמ"ג; ר"פ פרידמן, "האם מותר להשתתף במפקד האוכלוסין", המחנה החרדי, כ' בסיון תשמ"ג; ר"ש גורן, "מיפקד האוכלוסין לאור ההלכה", תורת המדינה, סי' כ, עמ' 298-317; מ' שניידר, "מיפקד אוכלוסין בהלכה (סקירת מקורות)", מחשבת עד-עה (תשמ"ג), עמ' 11-13; ר"י גולדשמידט, "מנין בני ישראל", בית דוד ב: סוכה ביצה (תשמ"ד), עמ' נג-נו; ר"י גרשוני, "האיסור למנות את בני ישראל", אור המזרח קיז, עמ' 101-109; הנ"ל, "האיסור למנות ישראל לאור ההלכה", ברקאי ג (תשמ"ה), עמ' 114-121; ר"צ שלוח, "איסור מניית ישראל", עלון שבות 114 (תשמ"ו), עמ' 82-78; ר"ד לנדאו, "מיפקד", המודיע: תוספת, ז' בשבט תשנ"ג; ר"ש צוקרמן, "מנין תושבי מדינת ישראל", ישע-ימינו 46 (תשנ"ה), עמ' 75-88; ר"פ פרידמן, "מיפקד האוכלוסין",

הפוסקים המאוחרים שדנו בסוגייה; הללו אפילו לא תבעו שהפוקדים יהיו נכרים, ומשמע שלא ראו בכך שיקול משמעותי לפטור. אשר לטענה שההתעלמות נסמכה על כך שהגורם היוזם אינו יהודי, אף זה אינו נראה כשיקול משמעותי, הא ראייה שגם הוא לא צוין במקורות הראשונים, כמו גם ברוב-ככל המקורות המאוחרים שדנו בכך. זאת ועוד יש להעיר: כפי שנראה בהמשך, איסור המנייה אינו חל אך ורק על קיבוץ גדול כמדינה, אלא גם על קבוצה קטנה, כאגודה וכחבורה. והנה, אף שמנייה כזו רווחת ביותר, והיא עניין שבשגרה, משום מה גם עניין זה כמעט שלא נידון.

ב. מקורות ראשוניים

שישה מקורות תנ"כיים משמעותיים לדיון בהלכת המפקד. מקור מקור ועניינו - אם מצוותי, אם ערכי ואם סיפורי.

א. בפרשת כי-תשא (שמות ל, יא-טז) הורתה תורה על הדרך הנאותה לעריכת מפקד עם, תוך שהיא מצביעה על הסכנה שבעריכת מפקד שלא בדרך הנאותה:

וידבר ד' אל משה לאמר. כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו לד' בפקוד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אתם. זה יתנו, כל העבר על הפקודים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לד'. כל העובר על הפקדים מבן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ד'. העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ממחצית השקל, לתת את תרומת ד' לכפר על נפשתיכם. ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל ונתת אתו על עבודת אהל מועד, והיה לבני ישראל לזכרון לפני ד' לכפר על נפשתיכם.

הדרך הנאותה היא: "מחצית השקל... לכפר על נפשתיכם", בעוד שמפקד בדרך שאינה נאותה עלול - רחמנא ליצלן - להביא ל"נגף בפקוד אתם".

פסוקים אלה, כשלעצמם, יכולים להתפרש על רקע אירוע היסטורי חד-פעמי של בניית המשכן - לשעה ולא לדורות, ואז אין ללמוד מהם אמירה מחייבת הלכה למעשה. לחלופין, הם יכולים להתפרש כמכוונים לא רק

לשעה אלא גם לדורות, ומשמעם שבכל עת שיעמדו למניין הרי שהדבר ייעשה באמצעות מחצית השקל, אחרת עלול להתרחש "נגף".

ב. לאמתו של דבר, עוד קודם, כבר אצל יעקב אבינו, שמענו על "בעיית" ספירה ומניין. בפרשת וישלח (בראשית לב, י-יג) ציין יעקב הבטחה שניתנה לו מפני בורא עולם:

ויאמר יעקב, אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק, ד' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך. קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך, כי במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות. הצילני נא מיד אחי מיד עשו, כי ירא אנכי אותו פן יבוא והכני אם על בני. ואתה אמרת היטב אטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרוב.

לאמור: הובטחתי שזרעי יהיה רב "כחול הים" - חומר שריבוי אינו מאפשר מנייה, וכך צריך אם כן להיות מניין צאצאיי, שעתה בסכנה. אף כאן, הדברים יכולים להתפרש כהבטחה וכברכה שניתנו ליעקב, ולא דווקא כמצווה - איסור מנייה; אך הם גם יכולים להתפרש כהבעת אי-נוחות מספירה וממניין, בבחינת "אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין".³⁹⁶

שלושה סיפורים תנ"כיים מתעדים הליכי מניין, לטב ולמוטב. שניים מהם קשורים במלך שאול ואינם מביעים ביקורת, אחד - לעומת זאת - קשור במלך דוד, ובו ביקורת קשה.

ג. בספר שמואל א (יא, ו-יא) מסופר כי אחרי שעם ישראל אוים על ידי נחש העמוני, הוזעק שאול להנהיג את הלחימה. שאול נענה לאתגר, וכחלק מההיערכות הוא מונה את "בני ישראל" ואת "איש יהודה":

ותצלח רוח אלהים על שאול (בשמעו) [כשמעו] את הדברים האלה, ויחר אפו מאד. ויקח צמד בקר וינתחוהו וישלח בכל גבול ישראל ביד המלאכים לאמר, אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחר

396. תענית ח ע"ב, בבא מציעא מב ע"א ועוד.

שמואל כה יעשה לבקרו, ויפול פחד ד' על העם ויצאו כאיש אחד. ויפקדם בבזק, ויהיו בני ישראל שלש מאות אלף, ואיש יהודה שלשים אלף... ויהי ממחרת, וישם שאול את העם שלושה ראשים ויבואו בתוך המחנה באשמורת הבקר, ויכו את עמון עד חום היום, ויהי הנשארים ויפוצו ולא נשארו במ שנים יחד.

המניין נעשה אפוא ב"בזק". ומהו אותו "בזק"? רש"י על-אתר - על פי חז"ל, שלהלן - מציין שלושה ביאורים: "בשברי חרסים... לשון אחר באבנים שנטל מכל אחד אבן ומנאם... לשון אחר שם מקום הנזכר בשופטים (א, ד-ה)". הביאור השלישי אינו מענייננו, אך שני הביאורים הראשונים מתעדים מניין שנעשה בכוונת מכוון על ידי שימוש באמצעי חיצוני. בין אם אמצעי זה היה שברי חרסים ובין אם האמצעי היה אבנים, לענייננו אחת היא: לא גולגלות נמנו אלא חפצים.

ד. ושוב (שמואל א טו, א-ז), אחר ששאל נענה לציוויו של שמואל להכות בעמלק, הרי שחלק מההיערכות הוא מנה את "העם" ואת "איש יהודה": ויאמר שמואל אל שאול... עתה לך והכיתה את עמלק... וישמע שאול את העם ויפקדם בטלאים מאתים אלף רגלי ועשרת אלפים את איש יהודה... ויך שאול את עמלק מחוילה בואך שור אשר על פני מצרים.

ומה הם אותם "טלאים"? רש"י במקום מבאר גם כאן - על פי חז"ל, שלהלן: "בטלאים - אמר לכל אחד ואחד שיקח טלה מצאנו של מלך, ואחר כך מנה את הטלאים". רש"י מדגיש שהסיבה ששאל ערך את המנייה דווקא כך היא: "לפי שאסור למנות את ישראל". רד"ק (שם) מציין שני ביאורים: ביאור ראשון - לפי תרגום יונתן וחז"ל, בדומה לרש"י - שהכוונה לטלאי צאן, ומוסיף רד"ק שהאירוע התרחש סמוך לחג הפסח, ומדובר אפוא ב"אמרי פסחיא". ביאור שני - משלו: "בטלאים - שם מקום".³⁹⁷ ביאורו-הוא אינו מענייננו, אך ההצמדה ל"טלאים" שבה ומדגישה שלא "אנשים" נמנו אלא "חפצים".

397. חז"ל ודאי לא סברו כך, הא ראה כדכתיב וימצאו אדני בזק, בעוד שעל שאל בזק העירו "ודילמא שמא דמתא הוא, "טלאים" לא תהו כך - ראה יומא כב ע"ב,

כאמור, שני תיאורים אלה עוסקים בשאול, ואין בהם כל נימת ביקורת. לא כן התיאור השלישי, העוסק בדוד, שלא רק שמוטחת בו ביקורת עזה, אלא שגם נלווית למפקד פורענות קשה.
ה. בשלהי ספר שמואל ב (כד, א-כה) מסופר:

ויוסף אף ד' לחרות בישראל, ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה. ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו, שוט נא בכל שבטי ישראל, מן ועד באר שבע, ופקדו את העם וידעתי את מספר העם. ויאמר יואב אל המלך, ויוסף ד' אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדני המלך ראות, ואדני המלך למה חפץ בדבר הזה. ויחזק דבר המלך אל יואב ועל שרי החיל, ויצא יואב ושרי החיל לפני המלך לפקוד את העם את ישראל. ויעברו את הירדן... וישוטו בכל הארץ ויבואו מקצה תשעה חודשים ועשרים יום ירושלם. ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך, ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש חיל שולף חרב ואיש יהודה חמש מאות אלף איש. ויך לב דוד אותו אחרי כן ספר את העם, ויאמר דוד אל ד' חטאתי מאד אשר עשיתי, ועתה ד' העבר נא את עון עבדך כי נסכלתי מאד. ויקם דוד בבוקר ודבר ד' היה אל גד הנביא חוזה דוד לאמר. הלוך ודברת אל דוד, כה אמר ד' שלוש אנכי נוטל עליך, בחר לך אחת מהם ואעשה לך. ויבא גד אל דוד ויגד לו ויאמר לו, התבוא לך שבע שנים רעב בארצך, אם שלושה חודשים נוסך לפני צריך והוא רדפך, ואם היות שלושת ימים דבר בארצך, עתה דע וראה מה אשיב שולחי דבר. ויאמר דוד אל גד צר לי מאד, נפלה נא ביד ד' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה. ויתן ד' דבר בישראל מהבוקר ועד עת מועד, וימת מן העם מן ועד באר שבע שבעים אלף איש. וישלח ידו המלאך ירושלם לשחתה, וינחם ד' אל הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף

מה גם שלא מצינו עיר בשם זה. עם זאת, הרב מ"מ כשר על "פשט" זה, בתורה שלמה, ראה בתוספות ישנים ליומא שם: "טלאים יז, עמ' רצה, ובמאמרו שבנעם טז, עמ' צ, שם מקום הוא לפי הפשט", וראה מה שהעיר בהערה שם.

י: מפקד אוכלוסין

ידך... ויאמר דוד אל ד' בראותו את המלאך המכה בעם, ויאמר הנה אנכי חטאתי ואנכי העויתי ואלה הצאן מה עשו, תהי נא ידך בי ובבית אבי... ויאמר ארונה מדוע בא אדני המלך אל עבדו, ויאמר דוד לקנות מעמך את הגורן לבנות מזבח לד' ותעצר המגפה מעל העם... ויאמר המלך אל ארונה לא כי קנו אקנה מאותך במחיר ולא אעלה לד' אלהי עולות חנם, ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים. ויבן שם דוד מזבח לד' ויעל עולות ושלמים, ויעתר ד' לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל.³⁹⁸

בתמצית: דוד מורה לפקוד את העם, יואב משתדל נמרצות לבטל את ההוראה, אך נכשל בכך, שכן דוד מתעקש על ביצוע המפקד. יואב מנסה "למשוך זמן", ואולי גם לשנות מהתוכנית ולהחריג חלק מהשבטים. לבסוף, אחר שהמפקד כן נערך, פורענות גדולה באה על עם ישראל בשל ההתפקדות. המסר העולה מהפרשייה ברור לחלוטין: נעשה שם מעשה שלא ייעשה - מעשה חמור ביותר, ועונשו בצדו.

ו. המקור האחרון - לפי סדר ספרי התנ"ך, גם אם אפשר שמבחינה הלכתית הוא היותר משמעותי, כפי שניזכר להלן - הוא פסוק שבספר הושע (ב, א):

והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי.

פסוק זה, שלפי פשוטו מתבאר כברכה עתידית לבני ישראל, התפרש אצל חז"ל כמבטא הוראה ומצווה. במהלך דיון במסכת יומא (כב ע"ב) על הדרך שבה מנו את הכוהנים לצורכי העבודה במקדש, מנייה הנעשית באמצעות ספירת אצבעות ולא בספירת גולגלות,³⁹⁹ תהו:

398. מקבילה קרובה לכך, בהבדלים קלים, בדברי הימים א כא, א-ז: "ויעמד שטן על ישראל ויסת את דויד למנות את ישראל... ולוי ובנימן לא פקד בתוכם כי נתעב דבר המלך את יואב. וירע בעיני האלהים על הדבר הזה ויך את ישראל". דוק

בשינויים: לא ד' הוא המסית אלא ה"שטן"; הפקעת לוי ובנימן מן המפקד; עונש משמים בלי הידינות. ועם כל זה, לעיקר עניינו כאן הדברים דומים.

399. משנה, יומא ב, א: "בראשונה כל מי שרוצה לתרום את המזבח תורם, ובזמן שהן

...ונוימניהו לדידהו! מסייע ליה לרבי יצחק, דאמר רבי יצחק אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה, דכתיב "ויפקדם בבזק". מתקיף לה רב אשי, ממאי דהאי בזק לישנא דמיבזק הוא, ודילמא שמא דמתא הוא, כדכתיב "וימצאו אדני בזק". אלא מהכא, "וישמע שאול את העם ויפקדם בטלאים". אמר רבי אלעזר, כל המונה את ישראל עובר בלאו, שנאמר "והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד". רב נחמן בר יצחק אמר עובר בשני לאוין שנאמר "לא ימד ולא יספר". אמר רבי שמואל בר נחמני, רבי יונתן רמי: כתיב "והיה מספר בני ישראל כחול הים", וכתיב "אשר לא ימד ולא יספר"! לא קשיא, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום. רבי אמר משום אבא יוסי בן דוסתאי: לא קשיא, כאן בידי אדם כאן בידי שמים.

סוגייה זו היא התשתית ההלכתית העיקרית להלכת המפקד; ממנה נמצאנו למדים כי:

- הגמרא מודעת זה כבר לאמרתו ה"עצמאית" של רבי יצחק, שקבע כי "אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה".
- מקורו של רבי יצחק נמצא באחת מפרשיות שאול, אם פרשיית היציאה למלחמה בנחש העמוני - "ויפקדם בבזק" (שמואל א יא, ח) ואם פרשיית המלחמה בעמלק - "ויפקדם בטלאים" (שם טו, ד).
- רבי אלעזר סבור שמניית ישראל אסורה בלאו, ולפי רב נחמן בר יצחק המנייה אסורה בשני לאוין.
- מקור הלאו או הלאוין הוא בפסוק שבהושע, שאינו ברכה (גרידא) אלא מצווה מחייבת.
- תוקפו של האיסור הוא לאו, הגם שמקורו באחד מספרי הנבואה.

מרובין רצין ועולין בכבש וכל הקודם את חברו בארבע אמות זכה, ואם היו שניהם שוין הממונה אומר להם הצביעו, ומה הן מוציאין אחת או שתים ואין מוציאין אגודל במקדש".

ואחר הכול צריך להוסיף, כי לצד המיקוד ההלכתי, הפסוק שבהושע יכול להתפרש כפשוטו ולפי הקשרו, לאו דווקא בדרך "הלכה": "לא ימד ולא יספר" כברכה השורה על ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום - לא נמדד ולא נספר, בשל מוגבלות היכולת האנושית. חז"ל הם שהסבו את הפסוק מפשוטו והעניקו לו משמעות הלכתית.

מיותר לומר שלא מעט קשיים צצים ועולים למקרא פרשנות חז"ל. ראשית, פסוקים שהפשט שלהם הוא ללא ספק ברכה, מוצאים מהקשרם ומקבלים משמעות של מצווה. שנית, לספרות נבואית מוענק תוקף של לאו. שלישית, אם אכן זה המקור לאיסור, כלום עד לתקופת הושע מותר היה למנות? ורביעית, סקירת ששת המקורות הנ"ל מעלה תהייה גדולה: כיצד לא נזכרו שלושה מהם - ברכת יעקב, מחצית השקל ופורענות דוד - בסוגיית הש"ס. וגם אם השמטת הראשון אינה כה קשה, לפי שעניינה "רק" ברכה, ברם ההתעלמות מהוראה הכתובה מפורשות בתורה עצמה, וכן אי-ציון העונש החמור העלול לבוא על כלל ישראל עקב כך, אומרים דרשני.

ג. שתיקה רועמת

אין להתעלם מהעובדה המעניינת - אשר כשלעצמה אומרת דרשני - שעד לעת החדשה, כלומר עד לדיונים הלכתיים-מעשיים שנלוו למפקדים שנערכו סמוך לכינון המדינה ובעיקר למפקדים שאחרי הקמתה, כמעט שום פוסק ופרשן לא נתן את דעתו לקושי ההלכתי שבקיומו של מפקד. יוצא מן הכלל הוא מהרש"א, שבחידושי אגדותיו למסכת יומא שאל וגם השיב:

והא דלא מייתי ליה איסורא ממנין דמשה בחצאי שקלים ולא מנה אותן להדיא כמפורש ביה ולא יהיה בהם נגף וגו' דמשמע שהמנין שולט בו עין הרע להביא נגף, י"ל דאיכא לפרושי דלקח מהם חצאי שקלים לכפרה על שחטאו בעגל כמ"ש לכפר על נפשותיכם ולהגן בכך עליהם שלא יהיה בהם נגף, אבל במנין בזק לא שייך לכפרה אלא משום איסור מנין, וכן המנין בטלאים ליכא למימר משום כפרה באו לקרבן דהא כולהו מדשאול הוו כדלקמן ואין אדם

מתכפר בדבר שאינו שלו, ועוד דלא הוזכר בהן לכפרה.⁴⁰⁰
 עובר בלאו שנאמר והיה מספר וגו'. ויש לדקדק אמאי לא מייתי
 בכה"ג מקרא דבדאורייתא, דכתיב ושמתי את זרעך כחול הים
 אשר לא יספר מרוב. ויש לומר דההוא קרא לאו משום איסורא
 נגעו בו אלא דקאמר שלא יספר מרוב, דהיינו מחמת ריבוי כ"כ
 שילאה הסופר למנותם, אבל בהאי קרא דהושע לא מסיים ביה
 מרוב, דמשמע דאיסורא קאמר שלא ימד ולא יספר.⁴⁰¹

אם כן, לדידו לא היה די בפסוקי המקרא - הן מחצית השקל הן תפילת
 יעקב - כדי להוכיח את תוקפה ואת גדרה של המצווה לדורות, שכן
 אפשר היה לתחמם לענייני שעה - כפרה מחטא העגל וברכת ריבוי.
 לא כן מפקדי שאול, שבהם אין ענייני כפרה ואין ענייני ברכה, ולכן מן
 העובדה ששאול נמנע ממנייה ישירה ומנה על ידי אמצעי, מכאן ראייה
 לאיסור לדורות.

דומה שביאור מהרש"א מעלה, שלשיטתו בסופו של דבר, אחר ששמענו
 משאול על איסור קבוע ותמידי, הרי שעתה אנחנו יכולים לשוב לפסוקי
 מחצית השקל ולראות גם בהם - ואולי דווקא בהם, שמקורם בתורה
 - מקור משמעותי לאיסור,⁴⁰² איסור שנהג עוד לפני הושע. ועדיין,
 שתיקתם של מרבית הראשונים והאחרונים בעניין תמיהות אלה אומרת
 דרשני, ועוד נדון בכך להלן.

הסוגייה ביומא היא, כאמור, בית אב ל"הילכת המפקד", אך לצידה ראוי
 להעמיד סוגיית ש"ס נוספת (ברכות סב ע"ב) הדנה בפרשיית דוד:

...אמר רבי אלעזר, אמר ליה הקדוש ברוך הוא לדוד מסית קרית
 לוי? הרי אני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים

400. לשאלה זו, ראה גם בספר באר שבע למסכת תמיד פרק א ד"ה הממונה, ומה שהעיר עליו בשו"ת שרידי אש, ח"א סי' קמ ד"ה ולא הבנתי.

401. מהרש"א, חידושי אגדות, יומא כב ע"ב ד"ה אסור וד"ה עובר.

402. בכך תצומצם עד מאוד הערת ביקורתו התקיפה של הרב עזיאל (להלן הערה 422) על גישת מהרש"א ואף על גישת אברבנאל, שכן אם לא בראשיתו של דבר ברם בסופו של דבר, גם פסוקי המקרא משמעותיים להלכה לדורות.

י: מפקד אוכלוסין

אותו, דכתיב כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו וגו', מיד ויעמוד שטן על ישראל, וכתוב ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל, וכיון דמנינהו לא שקל מינייהו כופר, דכתיב ויתן ד' דבר בישראל מהבוקר ועד עת מועד...

סוגייה זו, לא רק שאינה בוררת מילים בקובעה בבהירות שדוד נכשל; היא גם נועצת את יסוד העניין לא בהושע אלא במחצית השקל. פרשיית מחצית השקל שבפרשת כי-תשא, פרשה "שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים" אותה, בוודאי שהייתה צריכה לעמוד לנגד עיניו של דוד. מסוגייה זו עולה בבירור שפרשיית מחצית השקל לא הייתה הנחיה לשעה אלא לדורות, וקבעה איסור גמור. ואולם מאחר שמה שמופיע בסוגייה בברכות אינו מופיע ביומא, ומה שבסוגיית יומא אינו מופיע בברכות, הרי שהיחס בין שתי הסוגיות מזקיק בירור.

ד. עיקרון ה"צורך"

עיקרון יסודי לשאלה איזה מפקד אסור לערוך ואיזה מפקד מותר - ואף צריך - לערוך, מוצג על-ידי חז"ל במדרשים. במדרש במדבר רבה (ב, טו) נכתב:

ר...א בשם רבי יוסי בן זמרא, כל זמן שנמנו ישראל לצורך - לא חסרו. שלא לצורך - חסרו. ואי זה זמן נמנו לצורך בימי משה בדגלים ובחילוק הארץ, ושלא לצורך בימי דוד.

עיקרון חשוב מאוד עולה אם כן ממדרש זה, עיקרון שהיה נכון לשעה ותקף גם לדורות: "צורך". "צורך" הוא אבן הבוחן. "לצורך", כבימי משה בדגלים ובחלוקת הארץ - המניין ראוי; "שלא לצורך", כבימי דוד - הענישה קשה. מלבד זאת אין שום התייחסות לשאלת אופן המניין - ישיר או עקיף. כביכול רק שאלת הצורך מכרעת, ולא שאלת האמצעי, זאת בניגוד לנאמר בסוגייה ביומא.

עיקרון זה עצמו של "צורך" כאבן בוחן שב ובא לידי ביטוי במדרש פסיקתא רבתי:⁴⁰³

403. פסיקתא רבתי, יא, מהדורת איש שלום, וינא תר"מ, מג ע"ב - מד ע"א.

ויסת את דוד למנות, ויאמר דוד אל יואב שר החיל לך מנה את ישראל מדן ועד באר שבע (שמואל ב כד, דברי הימים א כא)... אמר יואב, מנין שהוא לצורך אין בו חיסרון מנין שאינו לצורך יש בו חיסרון, ואתה מוצא חכם יושב ראשו של סנהדרין היה, יושב בשבת תחכמוני הוא היה יואב שהיה גדול בתורה וגיבור במלחמה... ודבר המלך חזק על יואב, אמר לו דוד או אתה מלך ואני שר צבא או אתה שר הצבא ואני מלך. כיון שראה כן יצא שלא בטובתו, אעפ"כ הלך לשבט גד, אמר יודע אני שהם קשים שמא יזרקו עלי אבנים ונמצא הדבר בטל, ואעפ"כ לא סייעה אותה שעה. אחר כך הלך לו לשבט דן אמר יודע אני שהם עובדי עכו"ם שמא תפגע השעה בבני אדם עובדי עכו"ם, כיון שלא עמד אחד מהם בפניו הלך לו אצל כל ישראל, שלא היה חפץ בדבר נשתהא, תדע לך ממה שבא אתה יודע ויבואו מקצה תשעה חדשים עשרים יום, מדן ועד באר שבע מקצה תשעה חדשים? אלא שעשה משתהא. ויתן יואב את מספר מפקד העם - אם מספר למה מיפקד? אלא אמרו רבותינו, שתי אפונראות עשה, אחת גדולה ואחת קטנה והניח את הגדולה בפונדתו, אמר הריני נותן את הקטנה, אם יעלה חימה אז אומר הרי כולהם, הריני נותן לו את הגדולה. ד"א, את מספר מפקד, אלא כיון שהלך למנות היה משלח למי שהיה לו חמישה בנים לך והטמין וספור מה שאתה מבקש, ומה שהיה אומר היה כותב, לפיכך את מספר מפקד העם. ותהי ישראל, למה אמרו לשון נקבה? אמר הקב"ה לא עמד אחד מכם כנגד יואב לומר לו למה אתה סופר, אלא עשיתם עצמכם כנשים.

המקבילה ההלכתית ברורה: אף כאן יואב מודע לאותו עיקרון: "לצורך" מצדיק מנייה, ו"שאינו לצורך" אינו מצדיק. זאת ועוד, אף כאן לא נידונה כלל סוגיית המנייה הישירה לעומת המנייה העקיפה, ומשמע שהכול אסור, אם אינו "לצורך". מדרש זה מוסיף על הקודם בכך שהוא מורה כי האיסור והפורענות באים אפילו אם לא הכול נמנים, וכי הקפידא אינה מוסבת רק על המונה אלא גם על הנמנה. הא ראייה, שלפי התיאור שבסוף המדרש, בסופו של דבר לא נמנו כל ישראל: "לך והטמין וספור... ומה

י: מפקד אוכלוסין

שהיה אומר היה כותב", ובכל זאת בסופו מוטחת טענה כלפי ישראל: "לא עמד אחד מכם כנגד יואב". הוא שאמרנו, מדרש זה מלמד שמניין אסור גם לא במילואו של קהל, ושעל הנפקד מוטלת חובת התנגדות.

ה. משנת הרמב"ם

למרבה הפלא, סוגיות אלה, על אף לשונן ההלכתית, כמעט שלא נידונו, ובוודאי שלא נפסקו, לא בספרות הראשונים ואף לא בספרות ראשוני האחרונים. כך, כל מוני המצוות אינם מציינים את האיסור בספריהם, וזאת לרבות הרמב"ם בספר המצוות שלו. עם זאת, הרמב"ם כן נזקק לדבר זה פעמיים, והוסיף עליו בנו רבי אברהם פעם שלישית. כך כתב הרמב"ם בפירושו למשנת מסכת יומא (הנ"ל), שדנה כאמור באופן מניית הכוהנים לעבודתם:

...וסדר הגרלה זו שהזכיר כך היא, לפי שאסור אצלנו למנות אישי ישראל כלל אפילו לדבר מצוה, ומעשה דוד המלך ידוע, אבל נמנים כשירצה מי שהוא למנותם בכך שלוקחין מכל אחד מהם משהו, ומונים אותם הדברים, ולפיכך...⁴⁰⁴

האיסור הוא אפוא מן הידועות.

גם בהלכותיו נזקק לכך הרמב"ם,⁴⁰⁵ בהקשר דומה:

כיצד מפיסיין? עומדין בהיקף ומסכימין על מניין שמונים מאה או אלף או כל מניין שיסכימו עליו, והממונה אומר להם הצביעו והן מוציין אצבעותיהן אחת או שתים... ולמה מונה המניין שהסכימו עליו על האצבעות שהוציאו ולא היה מונה על האנשים עצמן? לפי שאסור למנות ישראל אלא על ידי דבר אחר שנאמר ויפקדם בטלאים.⁴⁰⁶

404. רמב"ם, פירוש המשנה, כפורים ב, א (מהדורת ר"י קאפח, עמ' קנו).

405. עם זאת, כאמור, בספר המצוות לא מנה הרמב"ם לאו זה, וכך גם לא מנו אותו מוני המצוות. וראה על כך שו"ת פני מבין

406. רמב"ם, הל' תמידין ומוספין ד, ג-ד.

אף בנו של הרמב"ם - רבי אברהם, נזקק לכך, ומשנשאל "למדנו רבנו מאיזו סיבה קצף אלהים יתעלה על אדוננו דוד כשמנה את ישראל", השיב:

כתוב בתורה (שמות ל, יב) ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. וכאשר ציוה יתעלה למנותם במדבר עשה הכפרה על זה ונתנו איש כופר נפשו לד' בפקוד אותם. ובא בפירוש שאיסור מניית ישראל שורשו במה שאמר יתעלה ליעקב אבינו על זרעו אשר לא יספר מרוב (בראשית לב, יב),⁴⁰⁷ ושאל כשמנה מקצת ישראל לא מנאם אלא בהביא כל אחד מהם טלה, ומנה את הטלאים וידע את מספרם ויפקדם בטלאים, ואמר בעל התרגום ומנין באמרי פסחיא. וכאשר מנאם דוד ע"ה בלי אמצעי, לא טלאים ולא דבר אחר, קצף עליו בעבור זה.⁴⁰⁸

סוף דבר: לרמב"ם ולבנו האיסור ברור והעונש חמור. אלא שאין להתעלם מכך שלצד האיסור, לשון הרמב"ם בפירוש המשנה מורה, לכאורה, שהאיסור אינו קיים אלא רק במנייה סתמית, בכדי, ולא כאשר היא נעשית למטרה, ובאמצעות "דבר אחר". דיוק סגנון לשונו: "כשירצה מי שהוא למנותם בכך שלוקחין מכל אחד מהם משהו, ומונים אותם הדברים" מלמד כי די ב"כשירצה" להתיר את המנייה על ידי אמצעי, גם אם אותו רצון אינו בהכרח מצווה.

כך אכן סבר הרב יוסף קאפח, שהעיר בשולי תרגומו לפירוש המשנה: "כשירצה מי שהוא למנותם - ולא דוקא לדבר מצוה, וכן משמע בלשונו

שד"ח, כללי הפוסקים, סימן ה אות ה; הערות רי"פ פערלא, נועם כג, עמ' סח-סט; תורה תמימה, ויקרא י אות ו; קרית מלך עמ' רפז; חקר ועיון, א, עמ' לא; מאמרי, "דרך המלך במשנה - לבירור דרכו של הרמב"ם בפירושו למשנה", קובץ הרמב"ם, ירושלים תשס"ה (סיני 135-136), עמ' קב הערה 36 ועמ' קכז-קכח הערה 86.

408. שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' לד.

והעיר ר"י קאפח, בפירושו שם, אות ד: "... נראה שאיסור זה לדעת רבנו - מדרבנן".

407. צ"ב אם אכן לדידו, "שורש" מקור ההלכה הוא פסוק זה, שלא כחז"ל ביומא כב ע"ב והמדרשים הנ"ל. לחלופין, יתכן שרבי אברהם מהלך בזה בעקבי אביו הרמב"ם, אשר בעשרות מקומות - משנ"ת ופיהמ"ש כאחד - מציין דרשות ייחודיות שאינן מוכרות לנו מהמקורות שלפנינו. ראה יד מלאכי, כללי הרמב"ם, אות ד, בשם הלח"מ;

י: מפקד אוכלוסין

בהלכות תמידין ומוספין⁴⁰⁹. כך גם ביאר רמ"ל זק"ש⁴¹⁰ את שיטת הרמב"ם, שלדידו מנייה על ידי אמצעי מתירה כל מנייה, גם כזו שאינה "לצורך". אף הרב א"י ולדינברג כתב: "מדלא מזכיר הרמב"ם בכאן - הלכות תמידין ומוספין - הך לישנא דאפילו לדבר מצוה, היה אפשר לדייק מדבריו דס"ל דכל שמונה מיהת על ידי דבר אחר מותר המנין אפילו שלא לדבר מצוה, והעיקר הקובע בזה הוא שהמנין יהא על ידי דבר אחר".⁴¹¹ רק כדי להשוות את שיטת הרמב"ם עם הכרעות אחרונות שלא הסתפקו ב"רצון" וב"אמצעי", אלא תבעו במפגיע "צורך מצוה", דחק הרב ולדינברג לומר כי "אפשר שלכן לא הזכיר הרמב"ם מזה, מפני שהרי כל המדובר בכאן הוא על מנינא דמצוה כמעשה דפייס, ולכן לא מצא הרמב"ם לנחוץ להזכיר מזה, ובכך נרויח שיצא לנו שהרמב"ם לא יחלוק על כל הני רברבותא... דסברי בהדיא לאסור מנין שלא לצורך אפילו ע"י דבר אחר". אכן, האמת צריכה להיאמר, שלדידי לא ברור מדוע הכרעתם של אחרונים צריכה לחייב את הרמב"ם, על אחת כמה וכמה לאור דבריו הבהירים שבפירוש המשנה. אלה הורו בעליל כי לרמב"ם ישנו איסור הלכתי על מניית ישראל, ובמקביל ההיתר מכוח "כשירצה" מורחב לכל סיבה שהיא, אפילו שלא לדבר מצווה, ובלבד שלא ייעשה על ידי ספירת גולגלות אלא על ידי אמצעי.

מכל מקום הרמב"ם, שנזקק לנושא, הוא היוצא מן הכלל. לעומתו, הרי"ף והרא"ש ופוסקים ראשונים נוספים, לא נזקקו לעניין כלל ולא התייחסו אליו. לימים אף הטור, השולחן ערוך והרמ"א לא הזכירו מאומה בעניין זה, מטוב ועד רע, לא היתר ולא איסור.

409. הערה 3, שם.

כי תשא.

410. רמ"ל זק"ש, זמנים, סי' עט, והוסיף

411. שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' ג - קונטרס

שכך יש לדייק מלשון רש"י תחילת פרשת מפקד תושבים, ענף ז.

ו. פרשני התנ"ך

מי שכן נזקקו לדבר, בהיבטים שונים ולא דווקא הלכתיים, היו פרשני התנ"ך. כך רבי אברהם בן עזרא, שבפירושו לפרשת כי תשא⁴¹² כתב: "...א כי המגפה שהיתה בימי דוד בעבור שלא נתנו כופר נפשם. ואם זה אמת היא תשובה על הגאון".⁴¹³ רד"ק, בפירושו לפרשת שאול ומלחמת עמלק (שמואל א טו, ד), חידד את משמעות המילה "טלאים", מיקד את האירוע בחג הפסח, והבהיר הלכתית "כי אפילו מנה אותם בדבר אחד, כיון שמנה אותם שלא לצורך הם חסרים", הא ראה, "שאם כן למה לא לקח יואב מכל אחד שום דבר וימנה הדבר ההוא ולא יהיה בהם נגף". וחותרם רד"ק דעתו להלכה: "כשמנה אותם לצורך צריך שימנה אותם בדבר אחד", ורק בשילוב שני התנאים: הן צורך הן אמצעי - מותר. ושוב, בפירושו לפרשיית מפקד דוד והנגף שבעקבותיו,⁴¹⁴ תהה רד"ק מה הסיבה שבשלה פרצה המגפה בישראל בעוד ש"כל משפטיו צדק ואמת", ושב על אמירתו שגם אם "יקח מהם כסף או שום דבר, כיון שימנה אותם שלא לצורך יחסרו". רד"ק אף התמודד עם סגנון הכתובים "לך מנה את ישראל", כביכול ד' הוא שציווהו למנות, הגם שלא כך הדבר. כך גם רלב"ג, שנתן את דעתו בפרשיית שאול לשימוש באמצעי, ובפרשיית דוד הדגיש שחלילה "אין הש"י הוא המסית את דוד למנות אותם". לדידו, שורש החטא לא היה המניין, אלא "שדוד היה שם בשר זרועו בבטחו על רוב העם ולא היה ראוי שיבטח כי אם בשם יתברך לבדו", ומה גם שלא עשה זאת עם "כופר נפש". את דעתו של ר"י אברבנאל בראש פרשת כי תשא⁴¹⁵ העסיקה בעיקר השאלה אם זהו נגף "טבעי"

412. שמות שם, הפירוש הארוך.
 413. ביאר ר"מ ראטה, שו"ת קול מבשר ח"א סי' כו: רס"ג - שדבריו הובאו שם ע"י ראבע"ז - ציין שחובה לתת מחצית השקל בכל שנה, ואם כך - שואל ראבע"ע - בוודאי שכך עשו גם באותה שנה, ואם כן מדוע ניגפו? וראה רי"פ פערלא, ביאור על ספר המצוות לרס"ג, לאוין, ל"ת רסד-רסה: "... עכ"ל הראב"ע עיין שם - ובוודאי דברי הגאון ז"ל אמת..."; שו"ת דבר יהושע, ח"ד סי' נז אות ה: "אכן לפי המתבאר נכונים דברי הגאון ז"ל...".
 414. רד"ק לשמואל ב כד, א.
 415. אברבנאל, ספר שמות, מהדו"צ ירושלים תשכ"ד, עמ' רצד.

או "שמימי". למרבה הפלא, אולי, הוא מדגיש ש"הנגף הבא בעקב המנין אינו בא מדין עונש שמימי, אבל הוא דבר טבעי", מעין "אפעה שימית האדם בראותו פניו... שתכנס הארסיות בעיניו ובאזניו מדרך הפה שהם כלים פתוחים, קלים להתפעל", וזו הסיבה ש"לא היו החכמים הראשונים מקפידים אם היו הדברים הנמנים אברים מהאנשים בלי הפנים כאילו תאמר אצבעותיהם". ומאחר ש"אין ספק שהיזק זה נמשך בטבעו במנין אשר יעשה אותם ברצונו", לכן "מיפקד הנעשה במצות אלוקים לא יוזק, כי שומר מצוה לא ידע דבר רע". אברבנאל מוסיף ומחדש "שלא היה זה מצוה לדורות שיהיה המנין תמיד על ידי שקלים", וזה הטעם "שלא נמנתה מצוה זו במנין המצוות לא בעשין ולא בלאוין". בהתאם גם מבואר, מדוע "נמנו ישראל במדבר סיני וערבות מואב מבלי שקלים לגולגלותם, וכן נמנו הלויים כמה פעמים", לפי שהדבר אינו אסור כלל. ומה שבכל זאת הייתה מגפה אצל דוד, הדבר לא נבע משום המנין ו"מפני העין" כלל וכלל, שכן אם דוד חטא "למה יומת העם? אלא התחייבו ישראל באותה המגפה, בעבור שמרדו בדוד מלכם ונמשכו אחרי שבע בן בכרי, ולכן כדי להענישם ושיהיה על ידי דוד עונשם אשר מרדו בו, הסית השם יתברך את דוד למנותם והם נמנו בראשיהם לגולגלותם, ושלט בהם עין הרע לפי שהיו בהסתר פנים, ולא הצילם השם כי העין הרע בלי ספק שיזיק אם לא יגן השם יתברך על המקבל אותו". ומכל מקום, לדידו של אברבנאל, ככל שמדובר לדורות, הרי שעקרונית אין מניעה לפקוד,⁴¹⁶ ולא בכדי אין האיסור נמנה בספרי המצוות.

ז. משנת הרמב"ן

הרמב"ן דן בדבר כמה פעמים וחידש בו גדרים הלכתיים. במסגרת פירושו לפרשת כי תשא ביקש הרמב"ן לבאר מה הביא לטעות דוד: "מפני שלא נתפרש כאן אם היא מצות דורות, או לשעה למשה במדבר, טעה דוד

416. על כך כתב הרב עזיאל (להלן הערה עזיאל עצמו חלוק עליהם, כדלהלן. התורה היתה לשעה ולא לדורות". הרב עזיאל עצמו חלוק עליהם, כדלהלן. ואתה שני נביאים - מהרש"א ואתה מתנבאים בסגנון אחד, דמצות

ומנה אותם בלא שקלים, והיה הנגף בהם...". הרמב"ן שב והוסיף לדון בדבר ביתר הרחבה בפירושו לתחילת ספר במדבר (א, א), שם הוא לא רק מפרש אלא גם קובע גדרים הלכתיים ומסתמך עליהם:

...רחוק הוא אצלי שלא יזהר דוד במה שאמר הכתוב ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. ואם אולי טעה דוד, למה לא עשה יואב שקלים... ולמה לא ימנם בשקלים שלא יחטא. אבל כפי דעתי היה הקצף עליו בעבור שמנאם שלא לצורך, כי לא היה יוצא למלחמה ולא עושה בהם דבר בעת ההיא, רק לשמח לבו שמלך על עם רב, והוא מאמר יואב (שמואל ב כד, ג) ויוסף ד' אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה. וראיתי במדבר סיני רבה (ב יז), ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר, כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו, שלא לצורך חסרו, איזה זמן נמנו לצורך בימי משה ובדגלים ובחילוק הארץ, שלא לצורך בימי דוד.

ויתכן עוד שנפרש ונאמר כי דוד צוה למנות כל איש ישראל, רצוני לומר מבן שלוש עשרה שנה ומעלה שהוא איש, כי לא נזכר במניינו מבן עשרים שנה ומעלה, אבל אמר לכו ספרו את ישראל וגו' ואדעה את מספרם (דברי הימים א כא, ב), וזה היה עונשו, כי הכתוב לא הרשה למנות רק מבן עשרים שנה ומעלה בשקלים. ומפני שזה איננו מפורש בכתוב טעה בו, כי חשב במה שאמר "ולא יהיה בהם נגף" שהוא בשקלים שהם כופר להם, אבל יואב נתן לבו וחשש לדבר. והכתוב מעורר לבי בזה, במה שאמר (שם כז, כג-כד) ולא נשא דוד מספרם למבן עשרים שנה ולמטה כי אמר ד' להרבות את ישראל ככוכבי השמים יואב בן צרויה החל למנות ולא כלה ויהי בזאת קצף על ישראל, היה נראה שמנין יואב היה למטה מבן עשרים, והוא היה הקצף, שאין ד' חפץ שיהו כל ישראל בגדר מנין, שהוא ירבם ככוכבי השמים כאשר אמר (בראשית טו, ה) אם תוכל לספור אותם. והכתוב שאמר במנין ההוא (דברי הימים א כא, ה) ויהיו כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש שולף חרב, אין עניינו שהיו כולם יוצא צבא בישראל, אבל פתרונו שהיו בריאים וחזקים למלחמה, הגיד כי לא מנה החולים והחלשים והזקנים מפני שהיה

י: מפקד אוכלוסין

דבר המלך נתעב אצלו; וזה ענין הגון מאד. ועל דעת מדרש אגדה (ברכות סב ע"ב) שהיה שם מנין ממש, טעו כולם. ולכך אמר (שמואל ב כד, א) לך מנה את ישראל, וכתוב (שם, י) אחרי כן ספר את העם, כי בתורה לא נזכרה בהם ספירה כלל, כי טעם במספר שמות יגידו כל אחד שמותם בפקוד אותם בכופר.

אם כן, הרמב"ן מבחין - הן לשעה הן לדורות - בין מנייה "לצורך", שהיא מנייה מותרת, ובין מנייה "שלא לצורך", שהיא מנייה אסורה. ומתבאר בדבריו ש"צורך" פירושו מלחמה, חלוקת הארץ וכיו"ב, ו"שלא לצורך" היינו "לשמח לבו" וכיו"ב. עוד הוא מחדש, שהיתר המנייה בשקלים אינו אמור אלא ביחס לבני עשרים ומעלה, ולעומת זאת מניית צעירים יותר אסורה לחלוטין. לבסוף הוא מוסיף הבחנה בין מנייה מספרית ובין פקידת שמות.

הרמב"ן שב וחוזר לסוגייה בפירושו לבמדבר (טז, כא), ושם הוא מסביר מדוע ניגף העם בגלל חטא המלך:

...והיה העונש ההוא על העם גם בחטאם, שהיה להם לתת השקלים מעצמם... כי לא צוה אותם המלך שלא יתנו השקלים, כי הוא לדעת המנין בלבד היה חפץ, ועונשם ועונשו בזה שווה הוא. ועוד כי מלבד המנין היה עונש על העם מתחלת דבר... וכתב שם רש"י לא ידעתי על מה. ואני אומר בדרך סברא, שהיה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה, שהיה הארון הולך מאהל אל אהל כגר בארץ ואין השבטים מתעוררים לאמר נדרוש את ד' ונבנה הבית לשמו... עד שנתעורר דוד לדבר מימים רבים ולזמן ארוך... והנה דוד מנעו השם יתברך... ואילו היו ישראל חפצים בדבר ונתעוררו בו מתחילה היה נעשה בימי אחד מהשופטים או בימי שאול, או גם בימי דוד, כי אם שבטי ישראל היו מתעוררים בדבר לא היה הוא הבונה אבל ישראל הם היו הבונים. אבל כאשר העם לא השגיחו, ודוד הוא המשגיח והמתעורר והוא אשר הכין הכל היה הוא הבונה, והוא איש משפט ומחזיק במדת הדין ולא הוכשר בבית הרחמים, ועל כן נתאחר הבנין כל ימי דוד בפשיעת ישראל, ועל כן היה הקצף עליהם...

העם נענש אפוא משום שגם הוא חטא.⁴¹⁷ ובמה חטא העם? שתי אפשרויות: א. בכך שלא הסב את עריכת המפקד מספירת גולגלות למניית שקלים. דבר זה מלמדנו הלכה שאף על הנספר מוטלת אחריות שלא להימנות. ב. בשל עניין אחר לגמרי: זניחת בנייתו של בית המקדש. בהקשר זה ראוייה לציון שיטתו הייחודית של התוספות רי"ד (יומא כב ע"ב).⁴¹⁸ אף הוא סבר כי יש משמעות לשאלה אם המנייה היא "לצורך" או ש"לא לצורך", ואולם לדידו במצב של "לא לצורך" אסורה כל מנייה, ולו גם על-ידי אמצעי. אף מנייה "לצורך" אסורה, אלא אם כן היא נעשית על ידי אמצעי. את שיטתו הוא מוכיח ממפקדו של דוד ומהפורענות שנלוותה לה:

אסור למנות ישראל אפילו לדבר מצוה, פי' לדבר שבקדושה צריך לשיפקדם ע"י דבר אחר, אבל שלא לדבר מצוה אפילו ע"י דבר אחר אסור, שאם יועיל ע"י דבר אחר שלא לדבר מצוה, למה נענש דוד כשמנה את ישראל והי' דבר בישראל, ימנה אותם ע"י דבר אחר, ולמה לא עשה יואב וכל סנהדרין שבישראל ע"י דבר אחר ויתנו המספר לדוד, כלום הי' רוצה דוד כ"א לדעת מספרם ימנו ע"י דבר אחר ולא הי' דבר בעם. אלא לאו, שלא לדבר מצוה אסור למנותם אפילו ע"י דבר אחר. ומעשה דדוד שלא לדבר מצוה הי', שלא הי' בעת המלחמה למנות עליהם שרי צבאות ומפני זה נענש.

עמו בכללו, ואם כן אינו יכול למחול כבוד אחרים..."; שם כא, ז: "...נשיא מעלתו אינו רק ענין נקנה מהסכמת המנשאים אותו, ואם הוא ימחול הלא יחשב מעלתו כאחד הנקלים..."; שם, דברים כב, כב: "...וכמו מלך שמחל על כבודו דאינו מחול, כי כבודו הוא כבוד האומה"; וראה לו במדבר כה, יא, שם הדגיש כי "קנאים פוגעים" לא רק "לכבוד המקום" אלא גם "לכבוד האומה"; וראה אברבנאל לעיל.

418. וראה עמוד הימיני סי' יג אות י.

417. על קיומה של זיקה מהותית בין חטא העם לחטא המלך, ראה משך חכמה, ויקרא ד, כא-כב: "...מצאנו כי בפעמים אשר בני ישראל היו חוטאים נכשל המלך, כמו בדוד שנכשל במנין ישראל (שמואל ב כד) ויאשיה בהמרותו פי ירמיה (דברי הימים ב לה), וכן כמה. לכן אמר 'חטאת הקהל הוא - אשר נשיא יחטא', שחטאם גורם לזה אשר נשיא יחטא, כי אם הקהל דבוקים באלקים, אז גם הנשיא ישמור צעדיו להיות נקי מישראל ולא יסירו אימתו מפניהם"; וראה לו גם במדבר יז, ו: "...המלך כבודו הוא כבוד

אגב גררא נמצאנו למדים שלדעת הרי"ד, "צורך" מוגבל ותחום אך ורק "לדבר שבקדושה... לדבר מצוה", היינו לא כרמב"ם ואפילו לא כרמב"ן. אין לכחד שגם דבריו של המגן אברהם (או"ח סי' קנו) אינם רחוקים משיטת תוס' רי"ד: "...אסור למנות ישראל, אפי' אינו מכוון למנות רק להטיל גורל, אפי' לדבר מצוה, אלא מוציאין אצבעותיהם ומונין אצבעותיהם...". אם כן גם לדידו, אף כאשר מדובר ב"דבר מצוה", אין היתר למנות שלא על ידי אמצעי.

סיכומם של דברים מעלה אפוא כי עד ראשוני ה"אחרונים" - לרבות שולחן ערוך ורמ"א, ההסתייגות מן המנייה נותרה ראשה ורובה במישור הערכי והעקרוני, הפרשני וההגותי, אך כמעט שלא תורגמה הלכה למעשה. האמירות התנ"כיות והתיאורים התנ"כיים, כמו גם אמירות חז"ל בש"ס ובמדרשים וכן פרשנויות ה"ראשונים" לתנ"ך, כמעט לא הובעו בלשון של פסיקה ובמקומות פסיקה רווחים. לא רי"ף ולא רא"ש, לא טור ולא ר"י קארו ורמ"א, אף לא שאילתות, ספר העיטור, רבנו ירוחם, ספר מצוות גדול וספר מצוות קטן וכו', אף לא אחד מהם נזקק ל"הלכה" זו! יוצא דופן הוא הרמב"ם, כאמור, אם כי אפילו הוא לא ציין את הנושא בספר המצוות שלו כלל ועיקר. נכון הוא שבמשנה תורה, כמו גם בפירוש המשנה, הוא מציין זאת כהלכה גמורה, ידועה ומחייבת. אכן, אין להתעלם מהגבלתו את האיסור רק למנייה ש"לא לצורך", ואילו אם המנייה נעשית "לצורך" - ומשתמע שאפילו צורך כלשהו, גם צורך שאינו מצווה - וכן אם היא נעשית על ידי אמצעי, הרי אין בה פגם. נוספים עליו דברי הרמב"ן אשר אינו מסתפק ב"צורך" גרידא אלא גם מדגימו: "צורך" - מלחמה או חלוקת הארץ, ואילו "לא לצורך" עניינו סתמי, כמו "לשמח ליבו". כן חידש הרמב"ן שמניית פחותים מבני עשרים אסורה לחלוטין. נוסף על כך, הרמב"ן הטיל את האחריות לא רק על המונה אלא גם על הנמנה.

ח. מהעת החדשה ועד לכינון מדינה

כך נמשך הדבר מאות רבות בשנים, בשתיקה כמעט מוחלטת. כמעט

שלא התייחסו למניית אנשים אלא כ"הלכתא למשיחא" או כ"הלכה" ערכית שאינה "ממשית" ומעשית. דומה כי הראשון לעורר את הסוגייה הלכה למעשה בעת החדשה היה רבי ישראל משקלוב, ודיונו עם החתם סופר⁴¹⁹ הוא אבן דרך משמעותית לכל העוסקים בעניין.

מעשה שהיה כך היה: כידוע, רבי ישראל משקלוב ייסד את קהל עדת הפרושים בארץ ישראל, וקהילה זו נסמכה בכלכלתה - ראש וראשונה - על "החלוקה", היינו נדבני חו"ל שקצבו תרומות כספיות בעבור מתיישבי ערי הקודש - צפת וירושלים. רבי ישראל נהג לערוך רשימות שמיות, לשלוח אותן לליטא ולארצות נוספות, והנדיבים היו רושמים ליד שם כל איש ואיש את סך הנדבה. הליך זה עורר את השאלה אם הנהגה זו מותרת, ואם אין בכך עבירה על ההלכה האוסרת מניית ישראל. רבי ישראל דן בדבר עם החתם סופר, ובשנת תקצ"ו הוא משגר אליו איגרת, מצפת לפרשבורג.

באיגרתו נסמך רבי ישראל על סוגיית הבבלי במסכת שבת: "מונה אדם את אורחיו"⁴²⁰ ועל המשתמע מסוגיית הבבלי במסכת יומא,⁴²¹ שעיקר האיסור הוא "לגולגלותם". בהתאם לכך הוא מביע את דעתו שההליך שנקט מותר. החתם סופר מקבל את הטיעון הראשון, אך שולל את השני. הוא סבור שאין הבדל בין מניין גולגלות למניין אצבעות וכיו"ב. השאלה העיקרית היא אם מדובר במניין מובהק, בדוק ומדויק, שאז הדבר אסור. לדידו, בסופו של דבר, אלה הם הכללים: מניין שלא לצורך אסור בכל דרך

מתשובה זו!
420. שבת קמח ע"ב; ראה משנה, שבת כג, ב: "מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב"; רש"י, שבת קמט ע"א: "שמא ימחוק - מן האורחין... כמה בפנים וכמה בחוץ - את מי ומי אושיב בפנים במקום המכובד, ואת מי ומי אושיב בחוץ, שאינה כל כך ספונין".

421. יומא כג ע"ב.

419. חילופי התשובות בין החתם סופר לרבי ישראל משקלוב התפרסמו אצל רי"ל פישמן (עורך), ספר היובל: קובץ תורני מדעי, מוגש לד"ר בנימין מנשה לוי ליובלו הששים מאת חבריו וידידיו, ירושלים ת"ש, עמ' שכא-שלד. וראה שו"ת חתם סופר, קובץ תשובות (ירושלים ת"ש) סי' ח. וראה גם שו"ת כתב סופר יו"ד סי' קו. ואולם ראה להלן, תשובתו של רי"מ אהרנברג בשו"ת דבר יהושע, שלדידו החת"ס חזר בו

שהיא; מניין לצורך מצווה מותר אם הוא נעשה על ידי מחצית השקל; מניין לצורך מצווה שנעשה עם גורל מותר באמצעות כל דבר אחר; מניית מנות אוכלין - פרפרת לזה ומנה לזה - מותרת לגמרי. בשל כך התיר החתם סופר את ההליך הנ"ל, הדומה לסוג האחרון, שכן הרשימה הנעשית תחילה בארץ אינה אלא העתקת השמות לספר, ובחול"ל רק קוצבים סכומים לפלוני ולאלמוני, ודבר זה אינו אסור. רבי ישראל קיבל את איגרת ההשגות, האריך לפלפל בה והעיר עליה הרבה, והבהיר שלדידו מנייה שלא לצורך אסורה לחלוטין, אך אם מדובר במנייה לצורך הרי היא מותרת באמצעות כל דבר אחר.

פרשייה זו והמשא ומתן ההלכתי שהתנהל לגביה, הם היוצא מן הכלל המעיד - בהיפוכו - על הכלל. "הבזק" זה של דיון בעניין הלכת המפקד נותר יחידאי עד לכינונה של מדינת ישראל, וליתר דיוק עד לייסודם של ארגונים שליוו את התהליך הבראשיתי של הקמת המדינה. אכן, מכאן ואילך קיבל העיסוק בסוגייה תאוצה משמעותית.

לסוגייה זו נזקק הרב עזיאל⁴²² עוד לפני קום המדינה (ד' בתמוז תרצ"ז). הוא נשאל אם מותר לערוך מפקד "שרגילים לעשות בארצנו בהסתדרות הפועלים, או על ידי ועדי הקהלות ומוסדות העיריה, לדעת מיפקד מספר העם היושב בארץ ונימנה להסתדרות זו או לשם בחירות ועדי הקהילות והעיריות בשאלונים מיוחדים בכתב, ואח"כ מונים מספרם מתוך הכתב". הרב עזיאל חדר לעומקה של הסוגייה, סקר בהרחבה את מקורותיה, את השיטות השונות שנאמרו בה, את טעמי ההלכה ואת גדריה, פלפל בתמיהות וביישובים שנאמרו בה והציע חלופות. לאחר שהאריך בליבון הסוגייה סיכם: "צורך לאומי" לא גרע מצורך של תרומת שקלים וכיו"ב. הפקעת קטנים ממניין לדעת הרמב"ן נובעת מכך ש"קטנים מבן עשרים אינם יוצאים למלחמה ולא לכל שירות לאומי", ולכן זה אינו "צורך". ומהו "לא לצורך"? "לא נקרא שלא לצורך אלא כגון מנין דוד שלא היה בו שום צורך לגמרי... אבל כל מקום שיש בו צורך מותר המנין ע"י שקלים

422. הרב בצמ"ח עזיאל, פסקי עזיאל: משפט, שו"ת עניינים כלליים שבסוף הספר, בשאלות הזמן, מ [משפטי עזיאל, חושן סימן ב].

או הצבעה אפילו מדברי קבלה". ומכאן המסקנה: "ומעתה מתבררת שאלה דידן במיפקדים הנעשים בישובנו לצורך בחירות, הואיל ונעשים מתוך הכתב הרי זה כמיפקד ע"י שקלים או הצבעה ואין בזה איסור מנין". כשהוא כולל גם קטנים מבני עשרים". לכן: "לפי זה יוצא לדינא בשאלה בנדון דידן, שכיון שהמפקדים נעשים לצורך בחירות וכיוצא בו ומתוך הכתב אין בהם נדנוד איסור".

יותר מכול בולטת בהכרעת הרב עזיאל הנחת היסוד ש"מיפקד לצורך בחירות" הוא "צורך לאומי", וש"צורך לאומי" עונה על גדרי "צורך המתירים מנייה" מתוך הכתב". לשון אחר: אחריות לאומית היא שיקול פסיקה מהותי ומשמעותי. הנחה זו היא התשתית לכול שסביבה, הן למערך השיקולים הן להכרעה.

ט. מכינון המדינה

לימים, לאחר קום המדינה, ובעקבות קיומם החוזר ונשנה של מפקדי אוכלוסין, נידונה הסוגייה שוב ושוב אצל פוסקים רבים. הנה סקירה תמציתית של העיקריים שבהם, אשר משקפים כיוונים עקרוניים. הרב אליעזר יהודה ולדינברג הקדיש לנושא קונטרס ארוך ונכבד.⁴²³ הוא סוקר שם בפרוטרוט אישים ושיטות, ראיות וקושיות, תמיהות וביאורים. בין השאר הוא מדייק מהרב נפתלי צבי יהודה ברלין - הנצי"ב, ומסתייע בתוספות רי"ד (הנ"ל), ש"לצורך" הכוונה "לדבר מצוה" דווקא.⁴²⁴ מיותר לומר שהגדרה זו - רק "צורך" שהוא "דבר מצוה" - מצמצמת במידה ניכרת את היתר המנייה. בסופו של הקונטרס,⁴²⁵ הרב ולדינברג מציג סיכום ממצה של משנתו. בין השאר עולה כי לדידו:

למנות את הגופים אסור אפילו למנין של מצוה; למנות על ידי דבר אחר מותר לצורך, כלדבר מצוה, ולדבר שבקדושה, וכליציאה למלחמה; מנין שלא לצורך אסור אפילו אם המנין ייעשה ע"י דבר

425. שם, שם, ח.

423. שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' ג.

424. שם, שם, ד.

אחר ושלא בפניהם; איסור המנין הוא בין למנות כל ישראל ובין למנות מקצתן; כשם שחל איסור המנין על הפוקדים כך הוא חל על הנפקדים; איסור המנין הוא בין המנין הפרטי ובין המנין הכולל בעשיית הסיכום, ולא עוד אלא אפילו אם בידי מבצעי המיפקד נמצא כבר הסכום הכולל, מכל מקום יש עדנה איסור במסירת הסכום הכולל למטרתו לידי מי שנשלח לו; אפילו אם במיפקד כלולים במפורש גם נכרים מ"מ אם מסמנים במרשם הזהות של כל אחד לאומיותו לא מועיל בכהאי גוונא להתיר אפילו עריכת הסיכום הכללי.

זאת ועוד, הוא מבהיר: איסור המנייה תקף גם בחו"ל. צירוף מניינים חלקיים ואזוריים מותר, וכן אומדן. בעיית המנייה קיימת לא רק "בפה" אלא גם "בכתב", אך הסיכום יכול להיעשות בכתב. עם זאת, הוא מעלה כמה דרכי היתר "לצרכים שונים נחוצים ואח"כ לסכם המנין עפ"י הכתב". ואולם, מניין הנעשה על ידי מעבר מבית לבית ורישום מניין הנפשות כפי שמוסר בעל פה אחד מאנשי הבית, "לא נקרא מנין ע"י כתב אלא הוי זה מנין בפה". אשר לעיקר נידון דנן: "דבר מלך שלטון בחקיקת חוק לחייב מירשם ומיפקד העם", לפי החתם סופר צריך לאוסרו, וזאת אפילו אם נעשה על ידי שקלים, ואפשר להתיר רק בגורל. ברם מאחר שרבים חלקו על החת"ס, "לכן במקום צורך רב יש להתיר בשופי המנין ע"י דבר אחר מבלי להצריך שקלים לכפרה". הרב יחיאל יעקב ויינברג⁴²⁶ דן גם הוא בשאלה "שנתעוררה בארץ על מיפקד העם ע"י משרד הפנים, אם מותר לקחת חלק במיפקד זה ולמסור לממשלה ובאי כוחה תשובות על השאלון שהם מציעים לכל אחד". בתשובתו הוא מלבן את המקורות הראשוניים שנידונו לעיל, ומכריע בצורה בהירה: "לפי דעתי, המינוי שמונים עכשיו הוא ג"כ לצורך, כי כן נהוג בכל הארצות למנות את מספר התושבים ומינוי זה נחוץ מאד מכמה בחינות, כי הממשלה צריכה לדעת מספר יושבי הארץ לשם ענייני

426. הרב י"י ויינברג, שו"ת שרידי אש הנערך על ידי משרד הפנים. משם לקוחים ח"א סי' קמ: "אם מותר להשתתף במיפקד הציטוטים הבאים.

כלכלה, ייצוא ויבוא של צרכי אוכל נפש וצרכי חיים שונים, וגם לשם ההגנה הארצית, וכיו"ב. אלא, שצריך למנות ע"י דבר אחר... אם יש איזה צורך או תועלת שהיא, אין איסור ולא דווקא צורך מצוה. וזה דבר מסתבר..."

גם הרב יהושע מנחם אהרנברג התיר את המפקד ואף הרחיב ביותר את המושג "צורך". כך הוא פוסק בשו"ת דבר יהושע ח"ד סימן נז:

בענין האיסור למנות את ישראל... עכצ"ל דגם זה שעושין כדי שלא להטריח את הכהנים חשיב נמי צורך מצוה, דכל צרכי רבים חשיב צורך מצוה, כמבואר בפוסקים בכ"ד... גם צרכי בני אדם חשיב צורך מצוה... גם לצורך דבר הרשות שפיר דמי אלא דבעינן שאותו דבר הרשות יהי דבר שבקדושה היינו לצרכי הגוף לאפוקי דבר שאין שום תועלת לצד הקדושה דומיא דדוד המע"ה שנתכוין לשמח לבו שמלך על עם רב אין בזה שום דבר לצורך קדושה... שא"ב שום תועלת ואין בו אפילו שמצא דשמצא ממצוה... אין שום מקום להחמיר למנות ע"י דבר אחר במקום צורך הקהל הנמנה אפילו אינו לדבר מצוה גמורה, דכל צרכי רבים חשיב מצוה, וכן נהגו מעולם בכל קהילה ומוסדות ישראל והמחמיר אינו אלא מן המתמיהין. וכל זה לא נצרכה אלא ללמד במקום אחר, אבל לענין המפקד שעשו בין תושבי ישראל באה"ק בשנת תשכ"א כבר התברר בפנינו במועצת הרבנות הראשית שאינו בגדר מנין כלל וכלל, ושמעתי שכן הורו הגרי"ח זוננפלד ז"ל וכן הגרז"ר בענגיס ז"ל בזמן המפקד שנעשה בימיהם ע"י ממשלת המנדט.

לא זו אף זו, הרב אהרנברג סבור שהחת"ס עצמו חזר בו מהכרעתו שנידונה לעיל, זו שנכתבה לר"י משקלוב:

אותה התשובה של מרן הגה"ק בעל חת"ס שנדפסה בספר היובל להד"ר בנימין מנשה לעוין... ברור שהחת"ס חזר בו ולכן לא נדפסה בתשובותיו כי הוצאה מאמתחת כתביו ותפסוהו ספרים חיצוניים, כי כל הרואה התשובה שם יראה שכל מ"ש שם הי' בלא עיון נמרץ מכיון שלא הי' צריך לו למעשה שהי' חושב שהנדון שנשאל עליו בלא"ה מותר, אבל אחרי שהוכיחו הגאון משקלאוו

י: מפקד אוכלוסין

ז"ל שבאמת צריך למעשה ושכל מה שכתב שם להחמיר אינו עומד בפני הבקורת, בוודאי הודה החת"ס זצ"ל על האמת ובטל דבריו הראשונים.

אין ספק שמדובר באמירה מרחיקת לכת ובעלת תעוזה רבה.⁴²⁷ משמעות אימוצה הוא השמטת מקור חשוב וסמכותי ביותר של השוללים. בלא להיכנס לשאלת מהימנות תשובת החת"ס, הרי שלעצם הסוגייה, הכרעה הלכתית דומה - גם אם מנימוק שונה - נקט הרב חיים דוד הלוי: "...לשאלתך מה ההיתר לערוך מיפקד אוכלוסין וכו'. ההיתר בנוי על הטעם הפשוט שאין כאן מנין לגולגולת אלא רישום בכתב והמנין נעשה מתוך הכתב, והרי זה כמנין שקלים או טלאים..."⁴²⁸ ושוב כתב:

ברור ההיתר למפקד אוכלוסין שהממשלה עורכת כל כמה שנים, שכן לא לגולגולת מונים את העם אלא על פי רשימות... ואח"כ מונים אותם מתוך הכתב... כמו"כ יש צורך מסויים במפקד זה (לא כדוד המלך שמנאם ללא כל צורך) שכן בהתאם לתוצאותיו יודעת הממשלה מספר אזרחיה לפי גילם ומכינה תשתית כלכלית, חינוכית (מספר כיתות לימוד), דיור לפי הצורך וכדומה. ויתכן שגם צורך מצוה יש במפקד זה, שבאמצעותו יודעת היא מספרם של יוצאי הצבא בשנים הבאות לפי גילם ומכינה את כל הדרוש לגיוסם לצורך הגנת הארץ, וזה צורך מצוה הוא, ולכן ברור שאין שום ספק בהיתר עריכת מפקד אוכלוסין.⁴²⁹

מעין זה הרב שאול ישראלי, הפותח תחילה בהסברה ערכית-רעיונית של השלילה שבמפקד:

...בכל מקרה של התנגשות בין ישראל לאומות העולם, שמים הללו האחרונים את הדגש על המספר. עם קטון מול עולם גדול...

427. רבים כמובן כן נסמכו על תשובת צו עמ' שא; שם, עמ' שעח.
החת"ס, ראה לדוגמה שו"ת שבט הלוי ח"ו **429.** רח"ד הלוי, שו"ת מים חיים, ח"ג סי' סי' כ (ושם ח"ט סי' לה).
נג עמ' 306.
428. רח"ד הלוי, שו"ת עשה לך רב, ח"ו סי'

היהדות עמלה תמיד להעלות כמשקל שכנגד את התוכן הפנימי, את המהות הרוחנית, את הכוח העצור בפנימיות העם הזה אשר איננו נמדד במספר ובמנין, אשר איננו בגדר מנין ומספר... אם נבוא להעמיד כמות מול כמות כי אז תהיה תמיד ידינו על התחתונה. סוד עמידתנו בזה שאנו מלמדים שלא הכמות היא הקובעת, שקצת מן האור דוחה הרבה מן החושך... כי על כן המספר הנהו האויב מספר א' שלנו!⁴³⁰

אשר להלכה למעשה:

ספירה חלקית, שאינה מונה את כל ישראל יחד, והיא לצורך, מותרת ע"י דבר אחר לכל הדעות... ספירת כל ישראל מותרת לפי הש"ס דילן רק ע"י מחצית השקל, ובכה"ג נראה שהיא מותרת גם כשהיא שלא לצורך, ולדעת המדרש כל ספירה שלא לצורך אסורה אפילו ע"י מחצה"ש, אכן לצורך מותר גם ע"י דבר אחר... ומה יקרא דבר מצוה שלצרכו הותרה הספירה? הגדרה בענין זה נראה שיש ללמוד ממה שמצינו לענין שבת... א"כ בנדון דידן שהמיפקד נצרך להביא תועלת למדינה מהרבה בחינות, ודאי יחשב דבר מצוה, והוא בכלל "לצורך" שבכה"ג הותרה הספירה ע"י דבר אחר... וכן עמא דבר, בכל אסיפות ודיונים בעניני צבור ותקנת הכלל, שעומדים למנין ע"י הרמת ידים ולא מצינו בזה שום מערער ומפקפק. האחד שיצא לחלק בדבר זה הוא ניהו מרן הגאון החת"ס זצ"ל... אולם כל דבריו דחוקים וכבר השיג עליו בדברים נכונים בעל פאה"ש... לנידון שלנו אין כאן ספירת כל ישראל אלא רק חלק מהם, ומכיון שהספירה היא ע"י הכתב דהיינו ע"י דבר אחר, וכן ה"ז לדבר מצוה וכנ"ל, ה"ז מותר לדעת רובם ככולם של גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים.⁴³¹

430. ר"ש ישראלי, עמוד הימיני סי' יג עמ' 431. ראה גם בספרו משפטי שאול - ארץ קלח-קמז. ומדינה, סי' קנד עמ' תסג-תסד.

כך הם, וכך נוספים:⁴³² הרב קאפח הכריע שבמניין הנעשה על ידי דבר אחר ולא בספירת גולגולות אין חשש כלל. הרב נתן צבי פרידמן סבר שאמנם ככלל הדבר אסור, אך יש להתיר למנות על ידי כרטיסיות (כפי שנהוג היה אותה שעה). הרב שלמה גורן כתב שאמנם ככלל יש לאסור וספק אם מפקד אוכלוסין כזה נחשב ממש צורך מצווה, ובכל זאת יש להקל משום שנעשה ע"י שאלונים והכללת נכרים. הרב מרדכי יהודה לייב זק"ש כתב שאין לך מצווה רבה וגדולה מצרכים ביטחוניים וכלכליים, ויש להתיר. הרב מנחם מנדל כשר צירף כמה "סניפים" כדי לאפשר את המנייה: המניין נעשה בכתב, הוא כולל נכרים, חלקו עקיף ונעשה על ידי מכונה, ובעיקר: מטרות כלכלה וביטחון נחשבות צורך חיוני. הרב איסר יהודה אונטרמן גורס שצורך כלכלי-ביטחוני יוצר את "הצורך" הנדרש, ומותר למנות באמצעות כתיבה. הוא תיאר בפרוטרוט את ההליך היסודי שקדם להחלטת הרבנות הראשית, בשעתו:

פשוט וברור הדבר שהחלטת הממשלה לעשות מיפקד חדש עכשיו הוא מפני שיש צורך גדול חשוב בזה מנקודת ביטחונות כלכלית וציבורית בכלל. במצב כזה רוב הפוסקים סוברים כי כשהמנין נעשה לא לגולגולותם אלא ע"י דבר אחר, אין בזה לא איסור ולא חשש סכנה. ומתקבלת הדעה כי כשכותבים מספרים (כתשובה על שאלות מודפסות) זה נחשב ג"כ ע"י דבר אחר... אכן אלה מאחינו החוששים שמא יש סוף כל סוף גם בזה איזה איסור או חשש סכנה - הדבר הפשוט לעשות כך: לכתוב רק מה שנתווסף במשפחה מאז שהי' המפקד הקודם... אלה המסדרים אח"כ את המספרים יכניסו את כל זה בתוך הרשימה, זה אינו כלל בגדר האיסור למנות את הנפשות...

מועצת הרבנות הראשית המורחבת ובית הדין הגדול בצירוף אבות בתי הדין האזוריים דנו... בשאלה אם יש איסור במפקד האוכלוסין וביררו את השאלה מכל צדדיה וגם מהצד הטכני של המפקד. אחרי דיון ממצה בנידון החליטו שאין איסור במפקד הנוכחי - הודיע

432. סיכום דבריהם להלן, על פי המקורות שבהערה 395.

אמש דובר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כי החליטו לפנות לממשלה להתחשב ברגשותיהם של אותם היחידים החוששים בקשר למפקד ולא לנקוט באמצעים לכוף עליהם השתתפות במפקד.

הראשון לציון הרב הראשי הרב יצחק ניסים... הרב י"ש אלישיב והרב בצלאל ז'ולטי ביקרו אתמול בבוקר במרכז המפקד ובמרכז למיכון שלידו וקיבלו הסברים על צורכי המפקד ודרכי עריכתו מפי... הסטטיסטיקן הממשלתי.⁴³³

גם הרב מרדכי אליהו והרב אברהם שפירא נסמכו על אותו טיעון עיקרי: היתר משום הצורך הגדול למדינה. עם זאת, הם לא הסתפקו בקביעה עקרונית להיתר, אלא "שיכללו" את דרכי עריכת המפקד כך שהלכתית יהא אפילו עוד יותר קל להתירו.⁴³⁴

לעומת זאת, בית דין צדק של העדה החרדית הודיע שוב ושוב נחרצות, ובאופן שאינו משתמע לשתי פנים, כי המפקד אסור בתכלית, והורה מעשית שלא להתפקד.⁴³⁵ כך גם הורה שוב ושוב "הסטייפלר" - הרב יעקב ישראל קנייבסקי:

בצד שמאל בשורה שכתוב בה "למילוי ע"י הפוקד", שהפוקד לא יכתוב את סיכום הנפשות. ב. בעמוד 2 בטור... לא יהא סיכום, פרט לשמותיהם של הדיירים... ה. שהחישוב הסטטיסטי הסופי יערך באופן ישיר ע"י מחשב אלקטרוני ואין במפקד כל תהליך של ספירת בני אדם. ו. כל אדם יהא רשאי להוסיף הערה בעמוד הראשון של החומר כגון: אין במילוי החומר של המפקד שום הסכמה...". וראה עוד ר"מ ראטה, שו"ת קול מבשר ח"א סי' כו; שו"ת יביע אומר, ח"ב, יו"ד סי' טז אות ט; מכתב הרב יעקב אריאל שבראש ספרנו, אות ח.

435. הכרעתם זו טעונה עימות עם מה שכתב ותיעד ר"מ אהרנברג בשו"ת דבר

433. הרב א"י אונטרמן, שבט מיהודה - מכתב יד, ירושלים תשנ"ג, עמ' שסז-שסח. ראה גם "הודעת הגרא"י אונטרמן בעניין מפקד האוכלוסיה מנקודת ראות ההלכה", ארכיון הרבנות הראשית, ספר הרבנות הראשית לישראל, ב, עמ' 514.

434. הרב מרדכי אליהו והרב אברהם שפירא, הצפה, י"א בסיון תשמ"ג: "היתר משום הצורך הגדול למדינה ושיכלול, אופן עריכת המפקד על מנת שיהא עוד יותר 'קל' לביצוע כהלכה". וראה מכתבם לפרופ' משה סיקרון - הסטטיסטיקן הממשלתי (תשמ"ג): "בהמשך לשיחתנו... בענין מפקד האוכלוסין והדיוור, אנו חוזרים בזה בכתב על הסיכומים וההנחיות: א. בעמוד הראשון

י: מפקד אוכלוסין

...ובדבר שרוצים לעשות מפקד אשר תורה"ק הזהירה על זה...
ודאי צריך שלא להשתתף בזה היינו שלא לענות על השאלון,
ולבאר הטעם מפני שזה אסור ע"פ ד"ת.⁴³⁶

בימים הקרובים עומדים לסדר מונים שימנו את ישראל ויש
להיזהר שלא לענות להם כלום, ולומר להם שאסור, ויש בזה חשש
איסור דאורייתא... אפילו ע"י דבר אחר אסור למנות שלא לצורך...
אפילו ע"י כתב אסור. ויש בזה חשש סכנה ח"ו כידוע...⁴³⁷

נמסר לי... שהמפקדים את התושבים מגידים בשמי שהוריתי כי
מותר למסור או לכתוב שמות האנשים הגרים בבית, רק להגיד
הסך הכל אסור. וכל זה שקר גמור ודאי. ובודאי אסור למסור או
לכתוב את שמות האנשים מקצתן או כולן, הכל בכלל האיסור של
מונה ישראל והכל בכלל סכנה של נגף ח"ו...⁴³⁸

בהתאם, גם בנו, הרב חיים קנייבסקי הורה "להיזהר מלהיפקד";⁴³⁹ וכך
גם הרב פנחס פרידמן - מחשובי הפוסקים בחסידות בעלז - קבע כי

איסור, וכל בני התורה נמנעו כאיש אחד".
ראה גם בספר פאר הדור, ד, עמ' 237-238:
"כשנערך מרשם-האוכלוסין הראשון, סירב
[החזו"א] להתפקד ולא הצטייד בתעודת
זיהוי". ושם בהערה 22: "רבי אליקים
שלזינגר מוסר עובדא, שהוא עצמו ביקש
להתחמק מן המפקד, אולם אביו רבי דוד...
חשש מפי התוצאות ושאל את החזו"א
איך לנהוג, ואמר לו: 'אני ואנשי ביתי אינם
נרשמים, ומה טוב אם אפשר להימנע, אבל
אין לצער אב בגלל זה... כשנערך בשנת
תשל"ב מיפקד אוכלוסין חוזר, פירסם
גיסו של החזו"א הגרי"י קנייבסקי הוראה
מפורשת לאיסור וכפי שנתפרסם בעתונות
'המודיע', כ"ב סיון תשל"ב) מסרו אנשי
הרשות כי אלפי משפחות סירבו להתפקד
עקב האיסור שהטיל הרב קניבסקי".
439. ראה ר"ח קנייבסקי, נחל איתן, סי' ו

יהושע, הנ"ל, כי "הגרי"ח זוננפלד ז"ל וכן
הגרז"ר בענגיס ז"ל" התירו השתתפות
"בזמן המפקד שנעשה בימיהם ע"י ממשלת
המנדט" יתכן שבשל כך ניסה הרב יונה
מרצבך לערוך הבחנה בין מפקד קדום
למפקד מאוחר - ראה לעיל הערה 393.
436. הרב י"י קנייבסקי ("הסטויפלר"),
קריינא דאגרתא ג, עמ' נה-נו (= ר"י מרצבך,
עלה יונה, עמ' קלט).
437. הרב י"י קנייבסקי, שם, שם, עמ' נז
(אות תתז).
438. הרב י"י קנייבסקי, שם, שם, שם (ב);
וראה שם עמ' נח (אות תתח); וראה בספר
אשכבתיה דרבי, ב, עמ' קיא, בשמו של רבי
שמואל אריה לויין: "...כשערכו את מפקד
האוכלוסין, לא היה צריך הרבה. רק תלו
פתק בבית המדרש לדרמן שהסטייפלר אמר
שיש בזה חשש איסור. כך היה כתוב - חשש

ההתפקדות אסורה; כך גם הרב יואל שוורץ אסר, שכן אינו "צורך",
ושלל את הסניפים להיתר הנ"ל; וכך גם הרב משה שטרנבוך.⁴⁴⁰ כל זאת,
למרות כלל המקורות הראשוניים הנ"ל, ושפע ספרות הפוסקים הנ"ל,
שהעלו עד כמה איסור זה לא הותר רושם ניכר בספרות ההלכתית, ואף
כשהותר נלוו לו לא פעם סיוגים וצמצומים. ולמרות זאת, האוסרים
אסרו, ובתקיפות.⁴⁴¹

מכ"מ כ"ז היינו צריכים אם הי' נקרא זה
מנין בני ישראל כלשון חז"ל ביומא שם
וברמב"ם, אבל במפקד זה ברור ואמת
שאינ מונין בני הדת אלא מספר הכללי של
התושבים במדינה בין גוים, בין ישראלים,
וידוע לכל שמאז מפקד האחרון נתרבו מאד
בעו"ה התושבים האינם יהודים בארצנו,
וכבר גילו גאוני דור שלפנינו שאין זה בכלל
אסור למנות את ישראל. יתכן מאד דאח"כ
עושים הם הפרדה בין בני הדתות השונות
ע"י קומפיוטר, אבל גם זה אינו ברור כי
כידוע שאלפים הרבה שנרשמו אצלם
כיהודים אינם יהודים כלל"; וראה לו גם שם
ח"ו סי' כ.

441. על משקל השקפתם האישית של
פוסקים בהכרעתם ההלכתית-מעשית
בסוגייה זו, ראה אמירתו הכללית של הרא"י
קרליץ - חזון איש, אמונה ובטחון, פרק ג
סעיף ל: "חובת התלמיד להאמין כי אין נגיעה
בעולם בעלת כח להטות לב חכם ל[ה]טות
משפט"; וראה מאמרי "אידאולוגיה כמסד
הלכתי? הלכה גלויה ואמירה סמויה בהלכת
מיפקד האוכלוסין", בדרכי שלום - עיונים
בהגות יהודית מוגשים לשלום רוזנברג,
ירושלים תשס"ז, עמ' 589-606; וראה עלי
מרצבך, הגיון הגורל, עמ' 103-104 הערה
189, על האג'נדה שבהכרעה, לכאן ולכאן,

ס"י סק"ז.
440. ר"מ שטרנבוך, תשובות והנהגות ח"ג
סי' שפז: "בענין מפקד תושבים שמתקיים
בימים אלו בארץ ישראל, פסקו מזמן גאוני
ישראל שיש בזה איסור וחשש סכנה,
ואין לחלק שבמפקד עכשיו לא מזכירים
הלאום, שכאשר רושמים הת"ז שם מוזכר
הלאום וזהו ככותבו ממש... ועוד כשהמפקד
ליהודים וגויים - גרע, והאיסור חמור יותר...
שישראל אינם בני מנין, וכשסופרים עם
עכו"ם ליהוי בני מנין כמותם - זהו שורש
האיסור. וגם בכלל אפילו כשהותר היינו
לצורך... וכאן אין צורך עד כדי להתיר
בחשש סכנה, ועובדא היא שבהרבה מדינות
מתקנות לא נהגו בזה כלל... ויש בזה עוד
טעמים למנוע, ולדוגמא עוזרים להם בזה
להסיק מסקנות על מספר היהודים בכל
מקום, אף שלפי ד"ת רבבות מהם גויים...
סוף דבר הצטרפתי לפסק הבד"ץ שאין בזה
היתר, ויש חשש סכנה ומיניה אין לזוז...".
אגב דבריו יש להעיר, שלדידו צירוף נכרים
למפקד הוא טיעון להחמיר ולאסור, בעוד
שלדידם של פוסקים אחרים זהו דווקא
טיעון להקל ולהתיר - ראה בספר עלה יונה
עמ' קלח-קלט, מדברי ר"י מרצבך ומדברי
רי"י קנייבסקי. וכן ראה בשו"ת שבט הלוי
ח"ט סי' לה: "...בענין מפקד האוכלוסין...

י. סיווג טיעונים

סיווג טיעוני הפוסקים "האחרונים" הללו מעלה כי יש מהם שהצביעו על היתר מהותי: הרב עזיאל, הרב קאפח, הרב זק"ש, הרב כשר, הרב אונטרמן, הרב אהרנברג, הרב הלוי, הרב ישראלי, הרב אליהו והרב שפירא; יש מהם שהצביעו על היתר "טכני": הרב נ"צ פרידמן, הרב ולדינברג, הרב גורן;⁴⁴² יש מהם שאסרו: בד"ץ העדה החרדית, הרבנים קנייבסקי, הרב שטרנבוך, הרב פ' פרידמן והרב שוורץ.⁴⁴³ אשר לשיקולים שהובעו: המתירים ציינו בראש וראשונה את טיעון "הצורך"; חלקם צירפו ואף הדגישו סניפים טכניים: השימוש בשאלונים ובמכונה, הכללתם של נכרים, גריעת סרבנים, ואף העובדה שלא "כלל ישראל" הוא

שום מספרים, לא באופן פרטי, ולא כללי של בני משפחה, וגם נעשו עוד תיקונים שלא יהא בכלל סופר בני ישראל, אבל עיקר העיקרים שאין כאן מניין בני "כלל כנ"ל, לכן אם גם דעת שאר גדולי הוראה להקל הריני מצטרף לשיבא מכשורא"; וראה גם שו"ת שבט הלוי ח"א סי' לד.

443. את מאמרי "אידאולוגיה כמסד הלכתי? הלכה גלויה ואמירה סמוי בהלכת מפקד האוכלוסין", הנ"ל, חתמתי (בתמצית) כך: "חלוקה זו של הפוסקים ושל הטיעונים מדברת בעד עצמה. היא מצהירה בקול צלול: אמור לי מה יחסו של הפוסק למדינה ואומר לך מה פסקו בהלכת המפקד, ולהיפך, אמור לי מה פסקו בהלכה זו ואומר לך מה יחסו למדינה... ברי כי אותם שנקטו היתר מהותי ניצבים ללא ספק בצד אחד של המתרס מבחינת היחס למדינה ולצרכיה, ולעומת זאת אותם שאסרו ניצבים בצידו האחר של המתרס... גם העובדה שהסוגייה כמעט שלא נדונה שלא בהקשר למדינת ישראל, לא בימים עברו כאשר רוב ישראל

בנידון דנן. וראה לעיל הערה 388 ולהלן הערה 443.

442. דומה שנכון לצרף לגישה זו גם את הרב ווזנר, שנתן את דעתו לסוגייה כמה וכמה פעמים, לא צידד חיובית אך גם לא שלל לחלוטין. ראה שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' כ: "...נשאלתי ממשדד ראש השלטון לחו"ד העני' בזה, וכתבתי שאין בידי ליתן הוראה להיתר, דגם אם נדון זה ע"י ד"א מה שהוא רחוק מ"מ מי יודע אם זה צורך באמת, אמנם היות שכתבו לי השלטון כי הם מוכנים לוותר בשאלונים שלהם על חלק המספר, ולהסתפק בחלק הסטטיסטיקי, וא"כ הפקיד לא יספור מן הסתם, אף על פי שבסוף הם במשרד הראשי יעמדו על המספר, נתתי עצה שיכתוב כל אחד על השאלון במפורש שהוא מוכן ליתן נתונים סטטיסטים אבל לא להיות מנוי, וגם בזה כולי האי ואולי ואינו ברור אצלי. ואם אפשר להימנע מכ"ז טוב יותר". וראה שו"ת שבט הלוי ח"ט סי' לה: "...בענין מפקד האוכלוסין... היות כי במספר זה לא יופיעו

שנמנה אלא רק מי שבארץ ישראל. לכך היו שצירפו גם את הטיעון של קידוש השם: מאחר שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מגבשת נהלים מתוך התחשבות הלכתית - רשימת דיירי הדירה, ציון שמות דיירים ולא סכומם, ביטול מספר סידורי לכל נפש ורישום הסך הכולל, חישוב על ידי מחשב ועוד - הרי שאין לך קידוש השם גדול מזה.⁴⁴⁴ לעומת זאת, נקודת מוצא ראשונית של השוללים הייתה שמפקדים אלה אינם בגדר "צורך"; יתר דיוניהם-טיעוניהם נשענו על טענה מקדמית זו. דוגמה בולטת לכך באה לידי ביטוי בדיונו ההלכתי - עיוני ומעשי - של "הסטייפלר", הרב י"י קנייבסקי:⁴⁴⁵

אודות המפקד שעורכים כעת אי יש בזה אסור... צ"ע טובא כי צדדי ההיתר קשים... ומה שיש לצדד בזה הוא דגבי יואב הי' שלא לצורך... ונאמר דנד"ד הוא לצורך, אבל קשה מאד לסמוך על זה דהא באמת במשרדי הממשלה בצירוף הרשויות המקומיות הלא כבר רשומים כל התושבים הם וב"ב, גילם, משלח ידם, ומעונם, ולא יעלה המפקד הזה אלא שינויים קלים ביותר ואשר קשה לומר במובן ההלכה שזה נחשב צורך להתיר מנין בני, כי אין זה אלא בגדר שיפורים בעלמא. ואפי' ת"ל דאותן התיקונים שיבואו באיזו מספר אנשים נחשב צורך, הלא זה אפשר לעשות גם בלא מספר ומפקד סיכום הכללי, רק בבדיקת השאלונים אם הם מתאימים למה שנרשם מכבר וסיכום מספר הכללי המדויק אינו צורך כלל

כאלה בהחלט נכון לומר שלצד ההלכה הגלויה קיימת גם קיימת אמירה סמויה, אמירה רועמת, גם אם שתוקה".

444. טיעון דומה נאמר בנוגע ל"הזזת" תאריך 'יום העצמאות' בשל חלותו בשבת, בערב שבת או ביום ראשון - ראה הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, ב, ס' עג.

445. הרב י"י קנייבסקי, כתבי קהילות יעקב, א, שבת, ס' נז; קריינא דאגרתא, ג, עמ' נח-ס, אות תתט.

גלו והיו בתפוצות ואף לא היום כאשר יהודים לא מעטים נמצאים שם... גם היא מורה בעליל שבסוגייה הלכתית-ציונית עסקינן. אמור מעתה: "אף על פי שמדובר בסוגייה הלכתית 'אוטונומית' לכאורה, שאין לה דבר עם היבטים אידאולוגיים, מתברר שהיחס למדינה ול'צרכיה' הוא הוא המכריע לגביה". נמצאת למד אפוא "כי לעתים, גם בסוגייה שנראית 'אוטונומית', משוקע לא פעם מטען אידאולוגי משמעותי, מטען שעשוי להיות אף מסד הלכתי. במקרים

י: מפקד אוכלוסין

דלא ישתנה ולא ישתפר הנהגת המדינה בידיעת מספרם המדויק מאשר בידיעתם עד עכשיו בערך כמעט מדויק. וגם התוס' רי"ד... כתב דלא הותר למנות אפי' ע"י דבר אחר אלא לצורך מצוה כגון מלחמה אבל לצורך אחר לא שמענו היתר. וגם אם נניח שזה נקרא לצורך, אכתי צ"ע דהא מבואר בגמ' דאפי' לצורך מצוה אסור למנות אלא ע"י דבר אחר... ויל"ע אם המנין מתוך הרשימות נקרא ע"י ד"א דשאני בזק וטלאים שאינם אלא סימן לאנשים וכן אצבעות, אבל המונה מתוך הכתב הלא מונה עצם האנשים בשמותם... ועכ"פ לדעת החת"ס אין היתר לספירת ישראלים אפי' מתוך הכתב ואפי' לצורך. וגם הפאה"ש שמתיר מנין שלא בפניו צ"ע דנד"ד מתחילים בפניו וגומרים סכום הכללי שלא בפניו... קשה להחליט במובן ההלכה שזה נקרא לצורך כמש"כ.⁴⁴⁶

ברור אם כן שנקודת ה"צורך" היא שהייתה נקודת המפתח, וכל היתר ממנה נובע, לכאן ולכאן.

יא. אחריות לאומית - שיקול מכריע

אמור מעתה: חלק ניכר ומשמעותי ביותר בדיון, ועוד יותר מכך בהכרעה, ביחס לעריכתו של מפקד אוכלוסין, סב סחור סחור סביב השאלה באיזו מידה מפקד אוכלוסין במדינת ישראל הוא בגדר "צורך", במשמעו ההלכתי. מחד גיסא, שעה שמוכרע קיומו של "צורך", הרי שזה מהווה עילה מהותית להיתר, וכל יתר הפרטים ייגזרו מכך; מאידך גיסא, שעה שמוכרע כי הלכתית זה אינו "צורך", הרי שזה מהווה עילה מהותית לאיסור, וכל יתר הפרטים ייגזרו מכך. ומאחר שאין בין "צורך" זה ובין "אחריות לאומית" ולא כלום, הרי ששוב מוכח ש"צורך" - היינו "אחריות לאומית" זו - הוא שיקול מהותי בהכרעת ההלכה.

446. ראה גם שו"ת שבט הלוי ח"ט סי' לה: האוכלוסיא כבתי חולים וכו', גם אם נניח שזה בגדר צורך מצוה או צורך העם, מכ"מ בודאי משתמשים גם לצרכים שאינם ע"פ התורה והמצוה...".
...בענין מפקד האוכלוסין... ובנדון שלפנינו
אם נקרא לצורך כי אומרים שצריכים לדעת
כדי לעמוד על צורכיהם הכללים של

